

Osmanlı Dönemi Enmûzecü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn*'u

KENAN TEKİN*

Öz

Bu makalede Osmanlı döneminde yazılan enmûzec türü eserlerdeki ilimler sıralaması ve bu türün en çok ilgi gören örneği olan Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn* adlı eseri incelenmektedir. İki kısımdan oluşan makalenin ilk bölümünde 1300-1600 yılları arası Osmanlı döneminde enmûzec türünde yazılan eserlerin tarihsel sıralaması gözetilerek tanıtılmakta ve içerdikleri ilimler sıralaması karşılaştırılmaktadır. İkinci bölümde *Netâyicü'l-fünûn*'un içeriği özetlenerek kullandığı kaynaklar tespit edilmektedir. Bulgularımıza göre XVI. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı döneminde enmûzec türünde yazılan on bir eserden sekizi Arapça, ikisi Farsça, Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u ise Türkçe'dir. Enmûzec türü, yazarlarının çeşitli ilimlerdeki kabiliyetlerini kolayca gösterebilmelerine elverişli olduğu için bu türde yazılan eserlerin çoğunun ya dönemin sultanına ya da yönetici sınıfından kişilere, himayelerini kazanmak için sunulduğu ileri sürülmektedir. Eserlerin dili dikkate alındığında, Arapça yazılanların aynı zamanda ilmiyeye yönelik olduğu, Farsça ve Türkçe yazılanların ise daha çok saray çevresindeki bürokratik sınıfa hitap ettiği hem eserlerin içeriklerden hem de üsluplarından anlaşılmaktadır. Enmûzeclerdeki ilimlerin tertibinde büyük oranda İslam tarihinde yaygın olan dinî/nakli ilimler, felsefi/akli ilimler ve edebî ilimler şeklindeki üçlü sınıflamanın esas alındığı iddia edilmektedir. Bunların sıralamasında Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'ünde felsefi ilimlere, diğer enmûzeclerin çoğunda ise dinî ilimlere öncelik verildiği tespit edilmektedir.

Abstract

In this paper we will look at the order of sciences in the genre of *unmûzaj al-'ulûm* (sample of sciences) in the Ottoman period, with a particular focus on Yahya Nev'î's *Netâyicü'l-fünûn*. As the name of the genre indicates, these works aim at representing sciences by sampling selected issues or summarizing their content. Therefore, I claim that the genre was particularly useful for scholars to showcase their learning and seek patronage. Hence, we find that almost all the eleven Ottoman period works written

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Sciences, ORCID: 0000-0002-0823-0658 kenan.tekin@yalova.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1261778 • Gelis/Received 08.03.2023 • Kabul/Accepted 06.04.2023

Atıf/Citation Tekin, Kenan, "Osmanlı Dönemi Enmûzecü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn*'u", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 50 (2023): 33-73.

between 1300-1600 including the *Netâyicü'l-fünûn* were dedicated to reigning Sultans or members of the ruling class in order to receive their patronage. We first introduce all the works in the genre, comparing their enumeration and order of sciences with that of Nev'î. Secondly, we provide an overview of the content of *Netâyicü'l-fünûn* pointing out its sources. We observe that eight out of the eleven works were written in Arabic, two of them were written in Persian, and only Nev'î's *Netâyicü'l-fünûn* was written in Turkish. While the works written in Arabic were also oriented towards the learned class, those in Persian and *Netâyicü'l-fünûn* seem to have had the palace circle as their audience. We note that the sciences represented in these works tended to be arranged per their common trifold classification into religious/traditional sciences, philosophical/rational sciences, and linguistic sciences. While Nev'î's *Netâyicü'l-fünûn* first enumerated philosophical sciences then religious sciences, most other works placed religious sciences first.

Anahtar Kelimeler: Enmüzcü'l-ulûm, ilimler sıralması, Osmanlı düşünce tarihi, Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*.

Giriş

Geç Antik dönemde Aristo'nun eserlerinin hangi sıraya göre okunacağı ve okunan herhangi bir ilmin sistemdeki yerini belirlemek için ilgili eserlere yazılan şerhlerin başında ilimler tasnifi ele alınmaktaydı. Söz konusu eserlerin Arapça'ya çevirisiyle birlikte İslam dünyasında Aristo'nun eserlerinin sayımı ve sistem içerisindeki yerini göstermeye yönelik ilimler sınıflaması ele alınmaya başlandı.¹ Aristo'nun eserlerinin sıralamasıyla ortaya çıkan tasnif ve tertip literatürü İslam dünyasında dinî ilimlerin teşekkülüyle birlikte giderek dinî, felsefî ve edebî ilimleri içerecek şekilde çok daha kapsamlı bir literatüre dönüştü. Müslüman âlimler ve filozoflar da bir ilim dalını tanıtırken onun diğer ilimler arasındaki yerini göstermek için kısa da olsa eserlerinin girişinde ilimleri taksim etmeye başladılar. Ansiklopedik tarzdaki eserler de ilimlerin taksim ve tertibini, açıkça olmasa da zımnen içermekteydi. Değişik eserlerde farklı amaçlarla yapılan ilimler taksimi ve sıralamasının yanında zamanla ilimlerin tasnif ve tertibiyle ilgili hususi çalışmalar ortaya çıktı.²

İlimlerin tasnifi, tertibi ve tanıtımıyla ilgili Osmanlı dönemine kadar İslam düşünce tarihinde birçok eser üretildi. Bu literatüre dahil edilebilecek

- 1 Aristo'nun eserlerinin sayımı ve sıralamasıyla gelişen ilimler tasnifi literatürünün İslam dünyasında ortaya çıkan literatüre etkisi için bk. Gutas, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", s. 91-101; Endress, "The Cycle of Knowledge", s. 103-33; Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", s. 63-92.
- 2 İslam dünyasında ilimler tasnifinin farklı mecralardaki gelişimi ve literatürün kendi içindeki alt kolları için bk. Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmüzcü'l-ulûm Literatürleri", s. 13-61.

eserlerin tam bir dökümü ve bir çoğunun tahkikli neşirleri yapılmamış olsa da mevcut eserleri şu üç gruba ayırmaktayız: a) İlimlerin tasnif ve taksimini amaçlayan eserler, b) İlimleri örnek meseleler üzerinden tanıtmayı amaçlayan enmûzec türü eserler ve c) İlimlerin öğretiminde takip edilmesi gereken sıraya göre veya önemine göre sıralayan tertibü'l-ulûm tarzında yazılmış eserler.³ İlimlerin taksim, temsil ve tertibini içeren bu üç tür telif tarzından ilkinin İslam felsefesinin ilk döneminde ortaya çıktığı, Osmanlı döneminde ise geliştiği söylenebilir.⁴ İlimlerden örneklere yoğunlaşan ikinci türdeki eserler ise Osmanlı döneminden önce görülmekle birlikte, taksim ve tasnife yoğunlaşan eserlere nispeten bu türün daha geç ortaya çıktığı söylenebilir. Enmûzec türünün örneklerini ve Osmanlı'da gördüğü ilgiyi aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Üçüncü tür yani ilimlerin eğitim öğretimdeki tertibine hasredilen çalışmalar diğer iki türe nispeten daha az olmakla birlikte XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda birçok örneği görülmektedir.⁵

İlimlerin taksimi ve sıralamasıyla ilgili bahsettiğimiz üç tür içerisinde ilkinde dahil olan eserlerin daha çok incelendiği söylenebilir. Biz bu çalışmada nispeten daha az ilgi görmüş olmakla birlikte son zamanlarda bazı örnekleri tahlil edilen ikinci türdeki çalışmalara yani enmûzecü'l-ulûm literatürüne yoğunlaşacağız.⁶ Özellikle bu türün Osmanlı döneminde

- 3 Mustakim Arıcı'ya göre ilimler tasnifiyle ilgili literatür, a) tasnif ya da sayım literatürü, b) ilimlerden örnekler ya da ilimlerin meseleleri ve c) ilmi terimler sözlüğü başlıkları altında üçlü bir ayırma tâbi tutulabilir (Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm", s. 27). Esasında Arıcı'nın bu üçlü ayırımının ilk iki ana başlığında mutabık olmakla birlikte üçüncü başlıkla ilgili olarak daha farklı bir tercihte bulduk. Bunun sebebi kanaatimizce ilimlerin tanıtımına yönelik eserler içerisinde tasnif ve enmûzec dışında tertiple ilgili olanları hem diğerleriyle daha alakalı hem de kendine özgü farklı bir yaklaşım barındırmaktadır. Tasniften ve enmûzecedan farklı olarak tertibü'l-ulûm türü eserlerde daha çok ilimlerin eğitim öğretimdeki sıralaması gözetilerek sayılması söz konusudur (daha önceki benzer bir ayırımımız için bk. Tekin, "Reforming Categories of Science and Religion", s. 38-39).
- 4 Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) ilimlerin sayımı ve taksimiyle ilgili eserlerine kadar götürülebilen taksimü'l-ulûm türündeki eserler Molla Lutfî (ö. 900/1495) ve Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) eserleriyle Osmanlı döneminde kapsamlı hale gelmiştir.
- 5 Bu son türe örnek olarak Tokatlı İshak Efendi'nin (ö. 1100/1689) *Nazmü'l-ulûm*'unu, Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) *Tertibü'l-ulûm*'larını, Nebüefendizâde'nin (ö. 1200/1785-1786) *Kaside fi'l-kütübü'l-meşhûre fi'l-ulûm*'unu zikredebiliriz (bu eserler üzerine yapılan çalışmalar için bk. Fazlıoğlu, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar", s. 593-610).
- 6 Enmûzecü'l-ulûm türündeki eserler üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmı yukarıda atıfta bulunduğumuz *İlimleri Sınıflamak* başlıklı kitap içerisinde neşredilmiştir (söz konusu bölümler için bk. Altaş, "Fahreddin er-Râzinin İlimler Ansiklopedisi", s. 93-144; Ertuğrul, "Şemseddin Âmüli ve İlimler Ansiklopedisi Eseri", s.

hem daha popüler hem de Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde örneklerinin olması dikkatimizi çekmektedir. Makalemizde Osmanlı Devleti'nde enmüzec türünde yazılan eserlerdeki ilimlerin sıralamasını, başlangıcından türün Türkçe ilk örneği olan *Netâyicü'l-fünûn* yazıldığı döneme kadar (1300-1600 yılları arası) karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz. İlk bölümde, bu dönemde Osmanlı devletinde enmüzecü'l-ülûm türünde tespit ettiğimiz on bir eserdeki ilimler sıralamasına bakarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklara işaret edeceğiz. İkinci bölümde, *Netâyicü'l-fünûn*'un içeriğini daha ayrıntılı olarak tahlil edip kaynaklarını belirlemeye çalışacağız.

Osmanlı dönemi enmüzecelelerinin sınırlı bir kısmı üzerine çalışmalar yapılmıştır.⁷ Söz konusu çalışmalarda türün birer örneği incelendiği için, enmüzecelelerin genel özellikleri henüz tam olarak belirmiş değildir. İkincil çalışmalarda enmüzec türü eserlerin yazılış amaçlarıyla ilgili olarak daha çok ilmî muhitle irtibatlı özelliklerine dikkat çekilmiştir.⁸ Bu durum tespit ettiğimiz Arapça enmüzeceleler için doğru olmakla birlikte Farsça ve Türkçe yazılan enmüzecelelerde durumun biraz daha farklı olduğunu ileri sürmekteyiz. Dolayısıyla XVII. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'nde enmüzec türünde tespit ettiğimiz eserlerin hepsini dikkate aldığımızda birçoğunda muhatap kitlesi olarak ulemanın alındığını kabul etmekle birlikte söz konusu eserlerin yazıldıkları dil ve ithaf edildikleri kişileri göz önüne aldığımızda, *Netâyicü'l-fünûn* örneğinde göstereceğimiz üzere, bazılarının bariz bir şekilde daha farklı bir kitle için yazıldığını ileri sürmekteyiz. İncelediğimiz eserlerin hemen hepsinin dönemin sultanına veya yetkililere sunulmasından ve ithaflardaki ifadelerden yola çıkarak hâmi arayışı veya görev talebinin bu eserlerin yazımında etkili olduğunu iddia etmekteyiz. İncelediğimiz eserlerdeki ilimler sıralamasında genel olarak modern öncesi dönemde İslam dünyasında yaygın olan dinî, akli ve edebî ilimler ayrımının esas alındığını, bu ilim türlerinin kendi aralarındaki sıralamasında önceliğin büyük oranda dinî ilimlere verildiğini ileri süreceğiz. *Netâyi-*

167-98; Çiçek, "Mehmed Şah Fenârî", s. 239-76; Turgut, "İlimlerden Örnekler", s. 297-320; Cihan - Yalın, "Mehmed Emin Şirvânî", s. 337-57; Toksöz, "Tarsûsi", s. 403-14).

7 Osmanlı dönemi enmüzeceleleri üzerine yapılan çalışmalar için bk. Fazhoğlu, "İthaftan Enmüzece", s. 131-63; Fazhoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 1-68; Çiçek, "Mehmed Şah Fenârî"; Molla, "Mehmed Şah Fenârî", s. 245-73; Cihan - Yalın, "Mehmed Emin Şirvânî"; Toksöz, "Tarsûsi".

8 İhsan Fazhoğlu'nun enmüzecelelerin ilmî muhit merkezli tahliline göre bu eserleri yazmanın dört sebebi olabilir: a) Bir bölgeye dışarıdan gelen birinin veya b) içeride ilmî kapasitesi sorgulanan birinin yetkinliğini ispatlamaya çalışması, c) bir âlimin kamuoyunu önemli gördüğü konulardan haberdar etmek istemesi ve d) bir âlimin öğrencilerini çeşitli ilimlerin tartışmalı konularına yönlendirmek istemesi (bk. Fazhoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 27).

cü'l-fünûn'un hem Türkçe olması hem de ilimler sıralamasında felsefi ilimleri önceleyip tarih ilmini de ilk sıraya koyması bakımından diğerlerinden farklılaştığını, bu hususiyetlerinin en çok istinsah edilen enmûzec çalışması olmasında etkili olduğunu iddia edeceğiz. Önemli ölçüde başka kaynaklardan istifade etmesine rağmen bir bütün olarak *Netâyicü'l-fünûn*'un, yazarının edebiyata ve tasavvufa olan ilgisi ve eserin yazıldığı bağlamın etkisiyle özgün ve dikkat çekici bir çalışmaya dönüştüğünü göstermeye çalışacağız.

Osmanlı'da Enmûzecü'l-ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması

Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde 1300-1600 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde enmûzec türünde Tablo 1'de listelenen on bir eser tespit etmiş bulunmaktayız. Bu eserlerdeki ilimler sıralamasına kronolojik sırayla ele alacağız. Ancak her ne kadar ikinci bölümde Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'unu daha ayrıntılı bir şekilde inceleyecek olsak da burada diğer enmûzeclerle karşılaştırma yapabilmek için öncelikle bu eserdeki ilimler sıralamasına değineceğiz.

Enmûzec türünde Türkçe telif edilen ilk eser olan *Netâyicü'l-fünûn*, bir ön-söz, giriş mahiyetindeki bir diyalog, on dört ilmin ele alındığı bölümler ve sonuç yerine ikinci bir diyalogdan oluşmaktadır. Kitabın bazı yazmaları III. Murad'a, bazıları ise ismi zikredilmeyen bir vezire sunulduğunu göstermektedir. Önsözde Nev'î kitabın içerdiği ilimleri şu şekilde sıralamaktadır: 1. İlm-i tarih, 2. ilm-i hikmet, 3. ilm-i heyet, 4. ilm-i kelam, 5. ilm-i usul, 6. ilm-i hilaf, 7. ilm-i tefsir, 8. ilm-i tasavvuf, 9. ilm-i ta'bîr-i rüya, 10. ilm-i rukye ve efsun ve tıp, 11. ilm-i felâhat, 12. ilm-i nücûm, 13. ilm-i fal.⁹ Burada sıralanan ilimler, felsefi ilimler, dinî ilimler ve tabiat felsefesinin alt dalları olarak gruplandırılabilir.¹⁰ Bu sıralamanın rastgele olmadığı, bi-

9 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 75-76. Önsözde ilim kelimesiyle nitelenen on üç konu sayılmaktadır. Ancak burada rukye ve efsun başlığına eklenen tıp, örneklenirken başlı başına bir ilim gibi sunulmuştur. Dolayısıyla kitapta on dört ilmin örneklediği görülmektedir.

10 *Netâyicü'l-fünûn*'un son kısımlarında ele alınan rüya tabiri, rukye ve efsun, tıp, felâhat, nücûm ve fal ilimleri, Kâdi Beyzâvî ve Taşkoprizâde'nin ilimler tasnifine göre tabiat felsefesinin alt dallarını oluşturan ilimlerdir. İbn Sînâ'nın akli ilimlerin kısımlarıyla ilgili risalesinde de bu ilimlerin çoğu tabiat felsefesinin alt dalları altında zikredilmiştir (İbn Sînâ, *Fi Aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*, s. 110-11; Kâdi Beyzâvî'nin ilimleri tanıtan eseri için bk. Koçinkağ, "Kadı Beyzâvî'nin Ta'rifâtul-ulûm'unda İlimler", 145-66; Taşkoprizâde'nin tabiat bilimlerinin alt dallarını içeren sıralaması için bk. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-sâade*, I, 301-302).

linçli bir tercih eseri olduğu, hatta o dönemdeki yaygın ve beklenen sıralamadan farklı olduğu, yazarın önsözdeki açıklamalarından anlaşılabilir. Nitekim Allah'ın zatını tanıma ve sıfatlarını bilmenin önemini kabul eden Nev'î, bu bilgilere ulaşmanın kainattaki olaylardan onları meydana getiren kadim sebebi çıkarsamakla olabileceğini, bunun da ilkin âlemin başlangıcı ve insanoğlunun ortaya çıkışına dayanan tarih ilmine, ikinci olarak üç bileşikler (*mevâlid-i selâse*), dört unsur (*ümme hât*) ve cinslerin tertibi, ulvî ve süflî türlerin tabiatını bilmeye, üçüncü olarak gök kürelerindeki cisimlerin heyetlerini ve ateş, hava, su ve toprak tabakalarını bilmeye bağlı olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Dolayısıyla Nev'î kitaptaki sıralamada tarih ilmine öncelik verdiğini, hikmet ve heyetin onun peşinden geldiğini, daha sonra usûl-i din (kelam) ilmine yer verdiğini, ardından diğer ilimlerin de tertip üzere sıralandığını belirtmektedir.¹² Kısacası Nev'î burada kelam ilmi yerine, tarih ve tabiat felsefesini öne almasını gerekçelendirmektedir ki bu da onun kitaptaki sıralamanın sıra dışı olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

Kitapta başlı başına tanıtılan ilimler içerisinde dil ilimlerinin olmaması dikkat çekmekle birlikte Nev'î'nin bu eksikliği kitabın sonunda bu ilimleri de tartışan Beşir ve Şadan hikâyesiyle gidermeye çalıştığı görülmektedir.¹³ Bu hikâye Abbâsiler döneminde Acem ve Arap, zahir ve batın ilimlerinin karşılaşmasını yansıtan Şadan ve Beşir figürlerinin dinî ilimler, dil ilimleri, tıp ve aşk gibi temaları soru-cevap şeklinde ele aldıkları bir diyalogdan ibarettir.¹⁴ Dolayısıyla bir bütün olarak kitapta ilimlerin felsefî, dinî ve edebî ilimler şeklindeki yaygın ayırımının yer aldığı ve bu üçlü arasında felsefî ilimlerin öne çıkarıldığı ileri sürülebilir. Şimdi 1300-1600 yılları arası Osmanlı döneminde yazılan diğer on enmûzecen çoğunda bu üçlü tasnifin ya açıkça ya da zımnen farzedildiğini, ancak bunların hemen hepsinde dinî ilimlerin felsefî ilimlerden önce ele alındığını gösterebiliriz.

Osmanlı döneminde enmûzec türünde, hatta genel olarak yazılan ilk eserin Dâvûd-ı Kayserî'ye (ö. 750/1351 [?]) nispet edilen *el-İthâfû's-Süleymânî fi'l-ahdî'l-Orhânî* olduğu ileri sürülmektedir.¹⁵ Üç bölüme ayrılan risalenin her bölümünde ilimlerin bir türü incelenmektedir. İlk bölümde şer'î ilimlerden, ikinci bölümde aklî ilimlerden, üçüncü bölümde ise Arapça ile ilgili ilimlerden örnek meseleler tartışılmaktadır.¹⁶ Buradaki ayırımın Nev'î'nin

11 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 76.

12 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 76.

13 Arpaçukuru, "Nev'î'nin Netâyicü'l-Fünûn Adlı Kitabında Arap Dili İlimlerine Ait Meseleler", s. 67-100.

14 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 243-68.

15 Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 1.

16 *İthâf*'ın ayrıntılı tahlili ve neşri için bk. Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 1-68;

eserinin arka planında yattığını söylediğimiz ilimler ayrımıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz. Çünkü ilimler şer'î ve aklî ilimler olarak ayrıldığında genel olarak dil ilimleri şer'î ilimlere yardımcı alet ilimleri olarak görüldüğü için onlara eklenmekteydi. Zamanla dil ilimlerinin edebî ilimler başlığı altında üçüncü bir kategori olarak yer edinmeye başlandı. *Netâyicü'l-fünûn*'un son kısmındaki diyalogda, kısa da olsa, dil ilimlerine yer verildiğini belirtmiştik. Dolayısıyla ilimler tasnifi benzer olmakla birlikte sıralamalarının farklılaştığını görmekteyiz. *Netâyicü'l-fünûn*'da felsefî ilimler önce takdim edilirken *İthâf* ta dinî ilimler ön sırayı almıştır. Her iki eserde de dil ilimlerinin ötelenmesi bu eserlerdeki sıralamaların pedagojik kaygılarla yapılmadığını göstermektedir.

Enmüzcü (ilimleri örnekleme) literatürünün Osmanlı ilk dönemindeki öncü ve kapsamlı örneklerinden bir diğeri Mehmed Şah Fenârî'nin (ö. 839/1435 [?]) *Ünmüzcü'l-ulûm* adlı eseridir. Mehmed Şah bu kitapta ilimler sıralamasında ilk sıraya *usûlü'd-dîn* yani kelim ilmini almıştır. Onu tefsir, hadis gibi diğer dinî ilimler takip etmiştir. Bunlardan sonra, muhtemelen dinî ilimlere daha yakın gördüğü tarihle ilgili ilimler, akabinde dil ilimleri tanıtılmıştır. Din ve dil ilimlerinden sonra felsefî ilimler (mantık, tabii ilimler, metafizik, matematik bilimler) kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Nev'î'nin sıralamasında son olarak ele alınan ve tabiat felsefesinin alt dalları olarak gruplaştırdığımız ilimlerin büyük oranda Mehmed Şah'ın kitabında da tabii ilimlerin alt dalları içerisinde ele alınmış, ancak astroloji matematik ilimler içerisinde sıralanmıştır.¹⁷ Son olarak amelî felsefeye giren ilimlere yer verilmiştir. Mehmed Şah'ın eserinde *İthâf* taki gibi esasında dinî ilimler, dil ilimleri ve felsefî ilimlerden oluşan üçlü bir taksimin olduğunu söyleyebiliriz.

Hem Kayserî'nin *İthâf* ı hem de Mehmed Şah'ın *Ünmüzcü*'i, Arapça olarak bu türde Osmanlı ülkesinde yazılan öncü eserlerdir. Farsça'da bu tür eserlerin yazıldığını *Netâyicü'l-fünûn*'a kaynaklık eden *Yevâkitu'l-ulûm*'dan ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Câmiu'l-ulûm*'undan biliyoruz.¹⁸ Osmanlı'da Farsça olarak *Netâyicü'l-fünûn*'dan önce yazılmış olan iki eserle karşılaşmaktayız. Söz konusu eserlerden ilki Fâtih Sultan Mehmed'e (saltanatı: 1444-1446, 1451-1481) ithaf edilen *Sahâifü'l-letâif fi envâi'l-ulûm ve't-tevârih* başlıklı eserdir. Kitabın iç kapağındaki bir notta "Kitâb-ı

elyazma nüshası için bk. *el-İthâfû's-Süleymanî fi'l-ahdi'l-Orhânî* (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Arabî, nr. 2173).

17 Mehmed Şah Fenârî, *Ünmüzcü'l-ulûm* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3677), vr. 3^b-4^a). Bu eserle ilgili incelemeler için bk. Çiçek, "Mehmed Şah Fenârî"; Fazlıoğlu, "İthâftan Enmüzece", s. 131-63; Molla, "Mehmed Şah Fenârî".

18 Fahreddin er-Râzî'nin eseriyle ilgili bir inceleme için bk. Altaş, "Fahreddin er-Râzî'nin İlimler Ansiklopedisi", s. 93-144.

Riyâzî" yazılmakta, eserin içinde de Ali er-Riyâzî'nin adı görülmektedir.¹⁹ Müellifin hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye henüz ulaşamadık. Ancak eserin içerisinden *İthâf* ve *Ünmûze*'e nazaran *Netâyicü'l-fünûn*'la benzer yönlerinin daha çok olduğunu söyleyebiliriz. *Sahâifü'l-letâif*'te ilimler *şer'îyyât* (dinî), *hikemî* (felsefî), *edebîyyât* (dil ilimleri) ve tarih olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Esasında yazar farklı ilimler taksiminden haberdardır. Nitekim kitabın başında Âmirî'nin (ö. 381/992) ilimler taksimini alıntılamıştır.²⁰

Sahâifü'l-letâif'in girişinde Arapça olarak Âmirî'nin ilimler taksimine yer verilmesine rağmen onu takiben kitabın esas dili olan Farsça'ya dönen müellif bu defa âlimlerin ilimleri üç kısma ayırdığını belirtir ki bunlar, *İthâfta* da görüldüğü üzere, *şer'î ilimler*, *edebî ilimler* ve *aklî ilimlerdir*.²¹ Müellif bu taksime dayanarak dört kısım olarak tasavvur ettiği kitabının ilk üç kısmını dinî, edebî ve hikemî ilimlere ayırmıştır. Bu ilimler taksiminin dışında olarak yukarıda zikrettiğimiz üzere tarih dördüncü bir kısım olarak tasavvur edilmiştir. Ancak kitabın iç kapağında yer alan bir notta belirtildiği üzere incelediğimiz yazma nüshasında dil ilimleri ve felsefe ile ilgili olan ikinci ve üçüncü bölümler yazılmamıştır. *Sahâifü'l-letâif*, *Netâyicü'l-fünûn*'la üç açıdan benzerlik göstermektedir: İlimlerin özet tanıtımını içermesi, kapsamlı bir dünya tarihine yer verilmesi ve kitabın hemen her bölümünde şiirlerle edebî yönünün zenginleştirilmesi. *Sahâif*'te tarih ilmine atfedilen ehemmiyetin *Netâyicü'l-fünûn* için bir öncülük teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Farsça olarak *Netâyicü'l-fünûn*'dan önce yazılan ikinci eser Şükrullah Şirvânî'nin (ö. 912/1506 [?]) *Riyâzu'l-kulûb* adlı eseridir. II. Bayezid'e (saltanatı: 1481-1512) ithaf edilen bu kitap, tasavvuf, mantık, heyet, nücûm, hesap, kıyafet, şiir sanatı ve muammaya ayrılan sekiz bölümden oluşmaktadır.²² Eserde örneklemeden ziyade içerilen ilimleri özetlemeye gidilmiş-

19 Riyâzî, *Sahâifü'l-letâif*, vr. 1^b-172^a.

20 Âmirî'ye göre ilimler dinî (millî) ve felsefî (hikemî) olmak üzere iki kısma ayrılır. Dinî ilimler kendi içerisinde üç kısma ayrılır: Hisse (duyu organlarına) dayananlar, akla dayananlar ve her ikisine dayananlar. Dil ilimleri dinî ilimlerin aletidir ve onların öğrenimine yardımcı olurlar. Felsefî ilimler de üç kısma ayrılır: Hisse dayananlar (sınâatü't-tabîyyîn), akla dayananlar (sınâatü'l-ilâhiyyîn) ve hem hisse hem de akla dayananlar (sınâatü'r-riyâdiyyîn). Mantık da felsefî ilimlerin aletidir (bk. Riyâzî, *Sahâifü'l-letâif*, vr. 13^b-14^a; krş. Âmirî, *el-İ'lâm*, s. 80-81).

21 *Sahâifü'l-letâif* müellifi şer'î ilimler kuraat, tecvit, tefsir, hadis, kelam, vaaz, tezkir, usul ve fûrû-i fikh, tasavvuf, tevhit, fütüvve, ilm-i mezhep, hilaf ve tabir ilimlerini, edebî yani dil ilimleri ise lûgat, iştikak, irap, bina, meânî, beyan, inşa, nazım, nesir, muhâdarat, kitabet, aruz, kavâfi, ve karz-ı şiiri içermektedir. Hikemî yani felsefî ilimlerin yaygın taksimi sunulmuştur (bk. Riyâzî, *Sahâifü'l-letâif*, vr. 14^a).

22 Şirvânî, *Riyâzu'l-kulûb*.

tir. Ancak türün gelişiminde Râzî'nin *Câmiu'l-ulûm*'unun oynadığı rolden ve açıkça enmûzec başlığını taşımasına rağmen örneklemeden ziyade özetlemeye giden diğer örneklerden yola çıkarak bu gibi eserlerin enmûzec literatürü içerisinde sayılabilir. Kitabın girişinde ilimlerin ve kitapların çokluğuna rağmen ömrün kısa ve gayretin az olduğu belirtilerek esasında eserin ilimlerin süzölmüş bir sunumu olduğu ima edilmiştir ki benzer ifadelere Nev'î'nin eserinde de rastlamaktayız. Müellifin *Riyâzu'l-kulûb*'ü sekiz ilimle sınırlandırması ithaf ettiği II. Bayezid'in Osmanlı'nın sekizinci sultanı olmasıyla ilişkili olabilir. *Riyâzu'l-kulûb*'de dikkat çeken bir husus, tasavvuf dışındaki diğer ilimlerin dinî ilimlerden olmamasıdır. Esasında yazarın kitabı dinî ilimlerden boş vakit bulduğunda ilgilendiği diğer ilimlere gösterdiği ilginin sonucu olarak sunmasından dinî olmayan ilimlere özgü olduğu çıkarılabilir.²³ Genel olarak *Riyâzu'l-kulûb*'ün daha bariz bir şekilde yönetim bilimlerine yer verdiği söylenebilir. Burada muhtemelen içeriğin ve tercihlerin farklılaşmasının bir sebebi de bu iki müellifin farklı meslekler icra etmeleri olabilir. Her ikisi de saray çevresiyle ilişkili olmakla birlikte, Nev'î daha çok müderris olarak ve nihayetinde şehzadelerin hocası olarak görev yaparken Şükrullah Şirvânî doktor olarak çalışmıştır.²⁴ *Riyâzu'l-kulûb*'de şiirlere bolca yer verilmesi de farklılıklarına rağmen *Netâyicü'l-fünûn* ile benzeşen bir başka yönüdür.

II. Murad'dan itibaren neredeyse her Osmanlı sultanının hükmettiği dönemde enmûzec türünden yeni eserler yazılıp çoğu yazıldığı dönemin padişahına veya yetkililerine ithaf edilmiştir. *Sahâifü'l-letâif*'in Fâtih Sultan Mehmed'e, *Riyâzu'l-kulûb*'ün ise II. Bayezid'e ithaf edildiklerini gördük. Sıradaki Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'e de (saltanatı: 1512-1520) enmûzec tarzında yazılan Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 422) kayıtlı bulunan *Risâle müştemile alâ iddet ebhâs* olarak adlandırılacak Arapça bir yazma eserin sunulduğu girişinden anlaşılmaktadır. Müellifini tespit edemediğimiz bu risalede öncelikle dinî ilimlere yer verilmiş ve bu ilimler arasından tefsir diğer ilimlere takdim edilmiştir.²⁵ Eserin içerdiği hemen her ilim türünden üç tartışmalı meseleyi ele alan yazar kendi çözüm önerilerine yer vermiştir. Örneklenen ilimler sırasıyla tefsir, fıkıh usulü, fıkıh (fürû), ma'kûlât (müteahhirin dönem kelimeler kitaplarının metafizikle ilgili giriş kısımlarından), geometri/matematiktir (riyâzî). Nev'î'nin eserine nazaran bu eserin o dönemde yüksek eğitim içerisinde daha çok kabul gören ilimler ve eserler üzerinden belli meseleleri ele aldığı

23 Şirvânî, *Riyâzu'l-kulûb*, s. 64.

24 Şirvânî'nin hekim olarak çalıştığını belirten kaynaklar için bk. Konuksever, "İnceleme", s. 15 vd.

25 *Risâle müştemile alâ iddet ebhâs*, vr. 1^b-2^a. Müellif, sultana ithaf ettiği risale dolayısıyla destek beklemektedir.

görülmektedir. Mesela *Risâle müştemile*'de *el-Keşşâf*, *et-Tavzih*, *el-Vikâye*, *el-Hidâye*, *Şerhü'l-Mevâkif* gibi o dönemde yüksek öğretimde okutulan kitaplardan ilmî meseleler alınıp tartışılırken, *Netâyicü'l-fünûn*'da kelam ilmindeki meseleler gibi birkaç istisna dışında meselelerin çoklukla *Yevâkütü'l-ulûm*'dan veya başka kaynaklardan tercüme edildiği görülmektedir. Ayrıca *Risâle müştemile* müellifinin usûl-i fıkıh ve fıkıh konularında adı geçen eserlerde görüldüğü üzere Hanefî mezhebinin temel kaynaklarına dayanması Hanefî olduğunu göstermektedir. İlimler sıralamasında Nev'î'nin aksine dinî ilimler, akli/felsefî ilimlerden önce ele alınmış ve gizli ilimlere hiç yer verilmemiştir. İki eser arasındaki en önemli benzerlik her ilmin üçer meseleyle örneklenmesidir.

Nev'î'nin de aktif olduğu XVI. yüzyılın son yarısında enmûzec türü eserlerde belirgin bir artış farketmekteyiz. Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u hariç bu dönemde en az beş eserin daha yazıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde enmûzec türünde yazılan eserlerden ilki Muslihuddîn-i Lârî'nin (ö. 979/1572) *Ünmûzecü'l-ulûm* adlı kitabıdır. Lârî bu eserini Kanûnî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a geldikten sonra yetkililere ilmî yetkinliğini göstermek için yazmış ve Rüstem Paşa'ya (ö. 968/1561) ithaf etmiştir.²⁶ Kitabın girişinde entelektüel serüvenini ortaya koymak için hadis, fıkıh ve akli ilimlerde ders aldığı hocaları ve onların da hocalarını klasik döneme kadar uzanan bir silsileyle zikretmiştir.²⁷ Bunu teberrüken yaptığını söylemekle birlikte o dönemde ilimlerin öğreniminde otorite sayılabilecek kişilerden söz konusu yetkinliğin elde edilmesi önemli olduğundan burada Lârî'nin sadece incelediği ilimlere vâkif olmadığını, aynı zamanda söz konusu ilimlerde yetkinliğinin arkasında sağlam bir ilmî silsilenin olduğunu ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Lârî'nin *Ünmûzec*'inde ilimler şu sırayla ele alınmıştır: Tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, usûl-i fıkıh, usûl-i hadis, kıraat, tasavvuf, kelam, mantık, metafizik (ilm-i ilâhî), tabiat felsefesi, astronomi, geometri, aritmetik, müzik, amelî felsefe, optik (menâzîr), aynalar, tıp, meânî.²⁸ Lârî daha çok akli/felsefî ilimlerdeki çalışmalarıyla, bilhassa Kâdî Mîr Meybûdî'nin (ö. 909/1503-4) *Hidâyetü'l-hikme* şerhi üzerine yazdığı haşiye ile bilinmekle birlikte *Ünmûzec*'indeki sıralamada öncelikle dinî ilimler, akabinde felsefî ve matematik ilimler, son olarak da tabiat felsefesinin bazı alt dallarıyla edebî ilimlerden meânî örneklenmiştir. Burada tartışmalı ilimlere yer verilmemesi ve sıralamanın *Netâyicü'l-fünûn*'la farklılık göstermesi aralarındaki en bariz farklardır.

26 Lârî'nin hayatı ve enmûzeci üzerine bir çalışma için bk. Pourjavady, "Muşlih Al-Din Al-Lârî", s. 292-322.

27 Muslihuddîn-i Lârî, *Ünmûzecü'l-ulûm*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2145, vr. 3b-4b; krş. Pourjavady, "Muşlih Al-Din Al-Lârî", s. 317-19.

28 Pourjavady, "Muşlih Al-Din Al-Lârî", s. 304-11.

Muslihuddîn-i Lârî'nın Diyarbekir'de müderrisken (1560-1572) kendisinden ders almış olduğu anlaşılan bir öğrencisi de daha sonra enmüzcü türü bir eser yazmıştır. *Risâle fî Fünûn-i Mûteaddide* adlı eser bir mukaddime ve altı bölümden oluşmaktadır. Bu risalede özellikle dinî ilimlere şu sırayla yer verilmiştir: Tefsir, usûl-i hadis, hadis, kelim, usûl-i fıkıh ve fıkıh.²⁹ Risalenin mukaddimesinde ise ilim, İslam'dan önce veya sonra tedvin edilenler olarak iki kısma taksim edilmiştir. Bu kısımlar kendi içerisinde riyâzet veya tedrisle elde edilenler olmak üzere alt kısımlara ayrılmıştır.³⁰ Eserin ithaf edildiği kişinin, ismi belirtilmemekle birlikte söz konusu kişiye övmek için kullanılan ifadelerden yöneticilerden biri olduğunu düşünmekteyiz.³¹

Netâyicü'l-fünûn'a nazaran dönemin medrese eğitim sistemini yansıtan ve yazıldığı dönemdeki canlı tartışmalara daha çok ışık tutan bir başka eser yine müellifini henüz tespit edemediğimiz *el-Menhecü'l-malûm fî ünmüzcü'l-ulûm* adlı eserdir.³² İncelediğimiz nüshanın iç kapağında "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658) merhumun hatt-ı latifleridir, gaflet olunmaya", istinsah kaydında ise Karaçelebizâde denmekle meşhur Mahmud'un elinden çıktığı notları var. Dolayısıyla el yazmasının XVII. yüzyılın ilk yarısında istinsah edilmiş olmalı. Bu eser de adı açıkça zikredilmemekle birlikte önsözünde yazıldığı dönemdeki sultana (muhtemelen III. Murad'a) ithaf edilmiştir.³³ Müellif girişte tahsil ettiği ilimleri ve hocalarını zikretmektedir. İsmi ilk zikredilen hocası Ebû İshak İbrâhim b. Abdullah Şîrvânî'den (ö. ?) akli ilimlerin çoğunu tahsil ettiğini onun da Muzafferüddin Şîrâzî'nin (ö. 922/1516) öğrencisi olduğu belirtmiştir. Zikrettiği bir başka hocası Radyyyüddin Muhammed b. Hanbelî'dir (ö. 970/1563). Hocalarının vefat tarihlerini esas alarak *el-Menhecü'l-malûm*'un müellifinin Kanûnî Sultan Süleyman (saltanatı: 1520-1566) döneminde eğitim gördüğü, dolayısıyla eserini de II. Selim (saltanatı: 1566-1574) veya yukarıda ileri sürdüğümüz üzere III. Murad döneminde yazdığı söylenebi-

29 *Risâle fî Fünûn-i Mûteaddide*, vr. 3^b.

30 *Risâle fî Fünûn-i Mûteaddide*, vr. 3^b. Risalenin girişindeki ilimlerin dörtlü taksimi Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin taksiminden mülhem olabilir. Cürçânî'nin böyle bir ayrımı için bk. Arıcı, "Osmanlı İlim Dünyasında İshrâkî Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün mü?", s. 13-14.

31 İthaf kısmı şöyle başlamaktadır: "li'l-arzi alâ re'yi sultâni devâvini'l-kerem ve'l-ihsân ve feylesüfi yevânini'l-hikem ve'l-irfân, âhizü'l-menâsibi'l-aliyye eynemâ kâne bi'l-irsi ve'l-istihkâk..." (bk. *Risâle fî Fünûn-i Mûteaddide*, vr. 4^a).

32 *el-Menhecü'l-malûm*, nr. 434).

33 Sultanın adının yazılmasının beklendiği yer boş bırakılmıştır (*el-Menhecü'l-malûm*, vr. 3^a). Ancak sultanı övmek için yazılan *le-kad nâleti'n-nâsü'l-murâde bi-mülkihi/udîme lehü neylü'l-murâdi mine'n-nasr* beytinde geçen *murâd* kelimesinden eserin III. Murad'a ithaf edilmek üzere yazılmış olabileceğini çıkarmaktayız.

lir. Hocaları arasında babasını da zikreden müellif, ondan tıp okumuştur. Hocalarından birçoğunun Halep'te bulunduğuna değinmesi kendisinin de Halep'ten İstanbul'a gelmiş olabileceğine işaret etmektedir.³⁴

el-Menhecü'l-ma'lûm'un girişinde ikinci bir konu olarak kapsamlı bir ilimler sınıflaması yer almaktadır. İlimlerin yaygınlıkla şer'î ilimler, edebî ilimler ve hikemî ilimler olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirten müellif bütün ilimlerden haberdar olduğunu göstermek için her bir kısmın altındaki ilimleri de saymaktadır. Burada bir örnek teşkil etmesi açısından tabiat felsefesinin alt dallarını şöyle sıralamaktadır: Tıp, nücûm, kimya, simya, firâset, felâhat. Bu ilimlerin de alt dallarına değinen yazar tabiat felsefesinin tılsım, sihir, remil gibi daha pek çok alt dallarına değinir.³⁵ Buradan da gördüğümüz üzere *Netâyicü'l-fünûn*'un son kısımlarında ele alınan ilimler bu eserde de tabiat felsefesinin alt dalları olarak sunulmuştur.

el-Menhecü'l-ma'lûm, giriş hariç, beş risaleden oluşmaktadır. Bunlar, a) Hanefî fıkhnın el kitaplarından *el-Vikâye*'deki bir pasajda namaz vakitleriyle ilgili bir mesele, b) Fıkıhtaki bir başka el kitabı olan *el-Hidâye*'den kitabü'l-vekâle ile ilgili bir mesele, c) Sekkâkî'den (ö. 626/1229) bir alıntıyla *Miftâhu'l-ulûm* şerhinde belagatle ilgili bir problem, d) Devvânî'nin (ö. 908/1502) Öklid geometrisindeki bir problem üzerine yaptığı şerh ve e) Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıfı* ve Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Makâsıd*'ı üzerinden Eflâtuncu idelerin varlığı problemini ele alan risalelerdir. Bu risalelerin müellifin girişte verdiği şer'î ilimler, edebî ilimler ve hikemî ilimler taksimindeki sıralamaya uygun olarak dizildiğini görmekteyiz. Her bir risalenin kendisine has hutbe ve hatime içermesi yazarın bu risalelerin bağımsız olarak sirkülasyona gireceklerini ummasından ileri gelebilir. Eser Arapça enmûzec türünün tipik örneklerinden olmakla birlikte o dönemde Sahn-ı Seman gibi yüksek eğitim çevrelerinde okutulan ve ulema arasında tartışılan meseleleri ele almakla *Netâyicü'l-fünûn*'dan farklılaşmaktadır. *el-Menhecü'l-ma'lûm*'da tartışılan meselelerde XV-XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde aktif olan birçok âlimin görüşleri alıntılanıp cevaplanmış ve söz konusu âlimlerin isimleri genellikle haşiyede zikredilmiştir.³⁶ Bu açıdan hem seviyesi hem de muhatap kitlesi *Netâyicü'l-fünûn*'unkinden farklıdır. Nev'î *Netâyicü'l-fünûn*'da nakil ve rivayeti esas aldığı belirtilirken *el-Menhecü'l-ma'lûm*'un müellifi girişte kitabını ilmî yetkinliğini göstermek için

34 *el-Menhecü'l-ma'lûm*, vr. 4^b-6^a.

35 *el-Menhecü'l-ma'lûm*, vr. 8^b-12^a.

36 *el-Menhecü'l-ma'lûm*'da adı geçen ulemadan bazıları: Ahî Çelebi, Kemalpaşazâde, Kara Kemal, Sâdi Çelebi, Kazasker Zekeriyâ Efendi, Sahn müderrisleri (vr. 34^{a-b}) ve diğerleri.

yazdığına işaret etmektedir. Dolayısıyla tartışılan konularla ilgili kendi görüşüne ve çözüm önerilerine vurgu yapmaktadır.

XVI. yüzyılın son yarısında yazılan bir başka enmûzec müellifini tespit edemediğimiz ancak adı kitabın zahriyesinde *Risâle min ulûmi'l-muhtelife*, altında ise daha küçük bir yazıyla *Mesâil-i İlmiyye ve Kavâid-i Hikemiyye* olarak geçmekte olan bir eserdir. Her iki ifadenin kitabın girişinden alındığı görülmektedir. Burada müellif âlimlerin yöneticilere verebilecekleri en güzel hediye olan ilmi meseleler ve hikmetli kaideler olduğunu belirtir. Dolayısıyla kendisinin de çeşitli ilimlerden bir örneklem (*nümûzeceten mine'l-mesâil mine'l-ulûmi'l-muhtelife*) oluşturduğunu, yeni başlayanlara basiret sağlaması, tahsilini tamamlayanlara da hatırlatıcı olması için her ilimden birer mesele seçerek kırk ilimle tamamladığı eserini III. Murad'a hediye etmektedir.³⁷ Girişte eserin enmûzec türünde tasarlandığı açıkça belirtilen kitabın tam olarak söylendiği gibi örneklenen ilimlerin her birinde birer meseleyi ele almadığı, birçok ilimde kapsamlı özet bilgiler verdiği görülmektedir. Kitapta ele alınan konular şu şekilde sıralanmıştır:

1. Âlemin var edilmesi ve ilk var edilenler, 2. Tefsir, 3. Kelam, 4. Tasavvuf, 5. Mead, 6. Psikoloji (nüfus), 7. Hayvanlar, 8. Bitkiler, 9. Madenler, 10. (Tabii cisme ilişkin) umûr-ı âmme, 11. Âsâr-ı ulviyye, 12. Ferâiz, 14. Kıraat, 15. Hesap, 16. Cebir, 17. Tabir, 18. Ahlak, 19. Münazara, 20. Mantık, 21. Teşrih (anatomi), 22. Tıp, 23. Usturlap, 24. Ahkâm-ı nücum, 25. Reml, 26. Sayıların vefki, 27. Teksir, 28. Aritmetik, 29. Müzik, 30. Hendeşe, 31. Heyet, 32. Eb'âdü'l-ecrâm (cisimlerin boyutları), 33. Sarf, 34. Nahiv, 35. Meânî, 36. Beyan, 37. Bedî', 38. Aruz, 39. Tarih, 40. Ziyâdetü'l-ömr (ömrü uzatmak).

Bu konuların sıralamasında her ne kadar tefsir ve kelam gibi dinî ilimlerin öne alındığı görülüyorsa da ilk on ilmin metafizik meselelerden fizik âleme doğru bir sıralamaya göre tertip edildikleri tartışılan meselelerin içeriğinden anlaşılmaktadır. On ikinci ilimden itibaren yirmi üçüncü ilme kadar, aradaki ilimlerin tam olarak hangi ilke çerçevesinde sıralandığı belirgin değildir. Ancak bunlardan sonraki ilimlerin matematik ilimler ve edebî ilimler olduğunu görmekteyiz. Bu eserde dikkat çeken bir husus fıkıh ve usûl-i fıkhaya yer verilmemesidir.³⁸ Bu kitap Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'uyla bazı ilginç benzerlikler taşımaktadır. *Netâyicü'l-fünûn*'da da bu kitaptakine benzer bir şekilde ilk ele alınan ilim olan tarihin ilk meselesinde zamanla irtibatlı olarak âlemin başlangıcı ve ilk yaratılanlarla

³⁷ *Risâle min ulûmi'l-muhtelife*, vr. 1^b-2^a.

³⁸ Müellifin fıkıh ve usûl-i fıkhaya yer vermemesi Hanefî olmadığını düşündürmektedir. Ancak eser daha yakından okunup müellifin entelektüel ağlarının ortaya konmasıyla daha somut bir sonuca ulaşılabilir.

ilgili kısa da olsa bazı bilgiler aktarılmıştı. Yine *Netâyicü'l-fünûn*'da felsefe ve astronominin sıralaması da genel olarak bu kitaptaki sıralamayla benzerlik göstermektedir.

Son olarak *Netâyicü'l-fünûn*'la aynı türde yine Nev'î'nin çağdaşı Sipâhizâde Mehmed (ö. 997/1589) tarafından yazılan *Ünmûzecü'l-fünûn fi'l-mâ'ârifî'l-âmmе* adlı eserdeki ilimler sıralamasına bakabiliriz. Sipâhizâde *Ünmûzec*'ini Arapça yazmış ve o dönemde vezir olan Koca Sinan Paşa'ya hediye etmiştir. Nev'î'nin de Sinan Paşa'nın desteğini almaya çalıştığı ancak paşanın şairlerden ilim adamı olamayacağını söylemesi üzerine aralarının açıldığı söylenmektedir. Paşaya başka eserlerini de ithaf eden Sipâhizâde'nin *Ünmûzec*'inin *Netâyicü'l-fünûn*'la farklılıkları bize Sinan Paşa'nın niçin Nev'î'nin çalışmasını önemsemediği konusunda bir fikir verebilir. Sipâhizâde'nin eseri hem ilimlerin sıralaması bakımından hem dili ve amacı bakımından farklıdır. Sipâhizâde, Nev'î'nin aksine eserine o dönemde şüpheyle bakılan gizli ilimleri almamıştır. Eserde örneklenen ilimlerin sıralaması şöyledir: 1. Tefsir, 2. hadis, 3. kelam, 4. usûl-i fıkıh, 5a. fıkıh, 5b. ferâiz, 6. meânî, 7. tıp, ve 8. heyet (bu son ilim hatimede ele alınmıştır). Görüldüğü üzere Sipâhizâde bu sıralamada dinî ilimlere öncelik vermiştir. Ayrıca eserinin girişinde şüpheli ve zanna düşülen meseleleri ele aldığı söylemesi, Nev'î'nin aksine nakil ve rivayetten ziyade dirayete yöneldiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu eserin *Netâyicü'l-fünûn*'a nazaran ilmî açıdan daha iddialı olduğu söylenebilir.

Nev'î'den önce ve çağdaşı olan Osmanlı âlimleri tarafından yazılan enmûzec türü eserlerde gördüğümüz üzere, Farsça olarak yazılan *Sahâifü'l-letâif* ve *Riyâzu'l-kulûb* hariç, diğerleri Arapça yazılmıştır. *Netâyicü'l-fünûn* dahil hemen hepsi yazıldıkları dönemdeki sultana veya diğer yöneticilere ithaf edilmiştir. Bu eserler arasında Arapça olanlarının bir kısmında müellifler açıkça ilmî yetkinliklerini göstermek için, günümüzde bir tür özgeçmiş sayabileceğimiz, ilmî silsilelerini zikretmişlerdir. Ancak Arapça yazılan diğer enmûzeceerde, müellifler ders aldıkları hocalara yer vermese de çeşitli ilimlerden örnek meseleleri ele alarak yetkinliklerini göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Nitekim bu eserlerin önemli bir kısmında yazarlar daha çok tartışmalı meseleleri ele alıp kendi çözüm önerilerine yer vermişlerdir. Bunlar arasında Arapça yazılan *Risâle min ulûmi'l-muhtelifе*'nin (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4083) bir istisna olduğu, eserin meslektaşlar yerine öğrencileri hedef almış olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Farsça yazılan *Sahâif* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4130) ve *Riyâzu'l-kulûb* ile Türkçe yazılan *Netâyicü'l-fünûn*'da daha çok ilimlerle ilgili özet bilgilere yer verilmiştir.

Netâyicü'l-fünûn'un enmûzec türünde yazılan diğer eserlerden en bariz farkları Türkçe yazılması ve tarih ilmini sıralamada en öne koymasındır.

Kanaatimizce her iki durum eserin muhatabı ve kaynaklarıyla ilgilidir.³⁹ *Netâyicü'l-fünûn*'un yazıldığı dönemde, kaynaklarından olan *Fevâihu'l-miskiyye* dahil, yedi eserin Türkçe'ye tercüme edilmesi için sarayda bir çabanın olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla saray çevresinde Türkçe eserlere bir ilginin olduğu görülmektedir. Nev'î'nin de aynı dönemde büyük oranda tercümeyle telif ettiği eserinin nüshalarını bir vezir veya sultana ithaf ettiğini belirtmiştik. Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'dan önce ve sonra da Türkçe tercümelerinin olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla *Netâyicü'l-fünûn*'u saray çevresindeki ilgi dolayısıyla Türkçe olarak yazdığını düşünmekteyiz. Tarih ilmine verilen ehemmiyetin de eserin devlet yetkililerine ithaf edilmesiyle ilişkili olduğunu düşünmekle birlikte bu konuda kaynağı olan *Fevâihu'l-miskiyye*'den etkilendiğini düşünmekteyiz.

Diğer enmüzcü türü eserlere nazaran *Netâyicü'l-fünûn*'un dikkat çeken bir başka yönü ilim kümelerinin sıralamasında akli/felsefi ilimleri ilk sıraya koyması ve meşruiyeti tartışmalı gizli ilimlere görece daha çok yer vermesidir. *Netâyicü'l-fünûn* hariç baktığımız eserlerdeki ilimler sıralamasında hemen hepsi dinî ilimlere öncelik vermiştir. Gizli ilimlere gelince, *Netâyicü'l-fünûn*'nun esas kaynağı olan *Yevâkitü'l-ulûm* ve Mehmed Şah Fenârî'nin *Ünmüzcü*'i ile III. Murad'a ithaf edilen *Risâle min ulûmi'l-muhtelif*e hariç yukarıda zikrettiğimiz diğer eserlerde bu ilimlere pek yer verilmemiştir. Fakat bu son iki eserin *Netâyicü'l-fünûn*'dan çok daha fazla ilmî örneklediğini düşündüğümüzde bir düzine ilmî örneklemeyi amaçlayan Nev'î'nin niçin bu ilimlere nispeten daha çok yer verdiği sorulabilir. Kanaatimizce Fenârî'nin eseri çok kapsamlı olduğu için o tür ilimlere yer verilmiştir. *Risâle min ulûmi'l-muhtelif*e ve *Netâyicü'l-fünûn*'da ise bu tür ilimlerin önemsenmesinin bir sebebi o dönemde saraydaki ilgi ile müelliflerin tasavvufî düşüncenin tesirinde kalmaları olabilir. Nitekim her iki eserde de bazı tasavvufî eğilimlerin etkileri ilk ele aldıkları meselelerde görülmektedir. *Netâyicü'l-fünûn*'un bu bakımlardan esas kaynaklarından olan *Fevâihu'l-miskiyye*'den etkilendiği görülmektedir. Şimdi *Netâyicü'l-fünûn*'un literatür içerisindeki yerini ve özgün yanlarını daha iyi takdir edebilmek için eserin içeriğine daha yakından bakabiliriz.

39 İhsan Fazlıoğlu muhatap kavramını esas alarak Osmanlı döneminde Türkçe eserlerin yazımında bir tasnife gitmektedir. Bunlar, a) öğrenci, b) meslek grubu, c) halk, d) siyasi-idari hâmler için yazılan eserlerdir. Fazlıoğlu bazı eserlerin, e) salt Türkçe bilincine sahip olunarak yazıldığını da belirtir (bk. Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri", 151-84).

40 Yağmur, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-miskiyye*, s. V.

Netâyicü'l-fünûn'un İçerdiği İlimler, Zikrettiği Eserler ve Örneklediği Meseleler

Osmanlı döneminde enmüzcü'l-ulûm literatürü içerisinde en fazla rağbet gören eser şüphesiz XVI. yüzyılda türün Türkçe'de ilk örneği olan Nev'î'nin (ö. 1007/1599) *Netâyicü'l-fünûn* adlı kitabıdır. Sadece Türkiye kütüphanelerinde 100'den fazla yazma nüshası bulunan *Netâyicü'l-fünûn*'un materyal tarih yaklaşımıyla kimler tarafından istinsah edildiği, satın alındığı ve okunduğu esere yöneltilen ilginin sebepleri hakkında bize ilginç bilgiler verebilir. Ancak bu kısımda biz daha çok entelektüel tarih yaklaşımıyla *Netâyicü'l-fünûn*'un literatür içerisindeki yerine işaret etmek için içeriğini tahlil edeceğiz.

Diğer enmüzcü türü eserlere nazaran *Netâyicü'l-fünûn*'un ilgi odağı olmasının sebebi Türkçe olmasının yanında ilmî olduğu kadar edebî bir eser olması olabilir. Nitekim kitabın yazarı Nev'î XVI. yüzyıl Osmanlı'sının önde gelen âlim-şairlerindendi. 1533 yılında Malkara'da doğan Nev'î, ilk eğitimine babasının yanında başladı, ancak daha sonra İstanbul'a gidip Karamanlı iki kardeş olan Ahmed Efendi ve Mehmed Efendi'nin öğrencisi oldu. Karamânî Mehmed Efendi'nin öğrencileri arasında o dönemin en önemli şairlerinin çıktığı, Nev'î'nin de ilmî ve edebî yönünün bu çevre içerisinde şekillendiği söylenebilir. Henüz hocasının yanında eğitimini sürdürürken şiirler yazmaya başlayan Nev'î'nin bu kabiliyetinin Türkçe tercüme ve telif eserler yazmaya yönelmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Eğitimini tamamladıktan sonra Gelibolu'da müderris olan Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*'un müellif nüshasından istinsah edilen bir yazmanın istinsah kaydına göre bu eseri uzlet tembelliğinde ve devlet kapılarına mülazemet ettiği bir sürede 01 Cemâziyelâhir 979 (21 Eylül 1571) tarihinde yazmaya başlamış ve aynı yılın recep ayının sonunda (18 Aralık 1571) Edirne'de tamamlamıştır.⁴¹ Nev'î kısa bir süre sonra İstanbul'daki bir medresede hoca olmuştur. Esasında ilmî bir eser olmakla birlikte *Netâyicü'l-fünûn*'un giriş ve sonuç bölümündeki diyaloglar, ilk bölümünde o dönemde edebî ilimler arasında sayılan tarihe yer verilmesi, hemen her bölümünün sonunda karşılaştığımız dörtlükler ve aşağıda örneklerini göreceğimiz üzere ilmî meselelerde

41 Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6768, vr. 66^b. Nev'î Gelibolu'daki müderrislik görevinden sonra İstanbul'daki medreselerde hocalık yaptı. 1590-1595 yılları arasında şehzade hocalığı görevine getirildi. 1599 yılında vefat eden Nev'î Osmanlı düşünce hayatına birçok eserle katkıda bulundu. Bunlardan en önemlileri şiirlerini içeren *Dîvân*'ı, *Keşfü'l-hicâb min vechi'l-kitâb* adlı *Fusûsü'l-hikem* tercümesi ve burada incelediğimiz *Netâyicü'l-fünûn* ve *mehâsinü'l-mütân* adlı eserleridir. Nev'î'nin daha ayrıntılı biyografisini ve diğer eserlerinin listesini içeren çalışmaların künyelerine aşağıdaki dipnotlardan ve kaynakçadan ulaşılabilir.

dikkat çeken konulara yer verilmesi kitabı hem öğretici hem eğlendirici hale getirmiştir.⁴²

Enmûzec türü eserler içerisinde sadece Osmanlı döneminde değil, aynı zamanda ikincil literatürde de Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u daha çok ilgi görmüştür. Edebî eserlerinin de rağbet gördüğü söylenebilirse de Nev'î'nin hem ilmi hem edebî kabiliyetlerini serimleyen *Netâyicü'l-fünûn*'u üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.⁴³ Ayrıca *Netâyicü'l-fünûn*'un Latin harfleriyle iki farklı neşri bulunmaktadır. Bu neşirlerden bir tanesi eserin İngilizce tercümesini içermektedir.⁴⁴ Bunların yanında *Netâyicü'l-fünûn* üzerine birkaç makale yayımlanmıştır.⁴⁵ Müellif ve kitabıyla ilgili bu girizgâhtan sonra şimdi eserin içeriğini, yazarın sunumunu takip ederek inceleyebiliriz.

Netâyicü'l-fünûn İslam kitap kültüründe yaygın olan bir tarzda hutbe ve dibâce ile başlamaktadır. Allah'a hamd, peygambere salat ve selam getirilen hutbe kısmından sonra Nev'î dibâce kısmında kitabın yazılış amacı ve bağlamıyla ilgili olarak ilim öğrenme aşkından ve boş kaldığı zamanlarda edebiyata gösterdiği ilgiden bahsetmekte, çaba gösterme balının tembelik balından daha tatlı olduğu ilkesiyle hareket ettiğini söylemektedir. Nev'î meşgalelerin çok olduğu bir yerden daha sakin bir köşeye çekildiği bir dönemde, muhtemelen Gelibolu'daki müderrislik dönemini kastederek, ansızın telife yöneldiğini belirtmektedir. İslam kitap kültüründen kitap telifinin övgüye ve yergiye temel teşkil edebileceğine yönelik ifadeleri aktaran Nev'î, bütün bunlara binaen “Bir mecmua cem'ine nasb-ı hâtır itdim ki birkaç muteberât-ı ulûmdan alâmât ü rûsûmı ânda beyan oluna” diyerek kitabını bazı önemsenen ilimleri tanıtacağı bir mecmua gibi tasav-

42 Yılmaz Top, *Netâyicü'l-fünûn*'daki Beşîr ve Şâdan hikâyesinin eserden bağımsız olarak istinsah edildiğini ve daha sonra benzer bir diyaloga kaynaklık ettiğini göstermektedir (bk. Top, “Hikâye-i Beşîr ü Şâdân'ın Kaynağı”, s. 19-35).

43 *Netâyicü'l-fünûn* üzerine yapılan yüksek lisans çalışmaları: Tolgay, *Netayic el-Fünûn*; İlhan, *Nev'î Efendi*; Akbulut, *The Classification of the Sciences*; Kocaturk, *Nev'î'nin Şiirinde İlim*.

44 Nev'î, *İlimlerin Özü*; Procházka-Eisl v.dğr., *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times*. Bu son yayın *Netâyicü'l-fünûn*'un Avusturya kütüphanelerindeki yazma nüshalarına dayanarak ilmi bir neşrinin yanında eserle ilgili bir giriş yazısı ve İngilizce çevirisini içermektedir. Çalışmamızda eserin her iki baskısına ve Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 597) yazma nüshasına ve bazan diğer yazma nüshalarına müracaat ettik. Ancak dipnotlarda görece daha kolay ulaşılacağına düşündüğümüz Tolgay neşrine atıfta bulunduk.

45 *Netâyicü'l-fünûn* üzerine neşredilen bazı makaleler: Fahri Unan, “XVI. Yüzyıl Ulemâsından Nev'î Efendi'ye Göre Osmanlılarda İlim ve Âlim Anlayışı”, s. 257-66; Şen, “Authoring and Publishing in the Age of Manuscripts”, s. 353-77; Okur, “Nev'î'nin (Yahya b. Pir Ali) *Netâyicü'l-fünûn* Adlı Eserindeki Fıkıh”, s. 206-21.

vur etmektedir.⁴⁶ Bütün ilimlerde yetkinlik derecesine ulaşmanın imkânsız olduğunu ifade eden Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*'u okuyanların genel olarak ilimlerin erdeminden mahrum kalmayacaklarını, aksine her ağaçtan taze bir yaprak ve her hüner nehrinden bir damla elde edeceklerini söylemektedir.⁴⁷ Kısacası Nev'î, kitabını çeşitli ilimlerden bazı konuları içeren bir seçki olarak sunmaktadır.

Osmanlı devlet bürokrasisinde Türkçe kullanıldığı için devletin kalemiye ve askeriyesinde Türkçe okuyabilecek önemli bir kitlenin oluştuğu söylenebilir. Arapça'dan Türkçe'ye tercümelerin teşvik edildiği bir dönemde Nev'î bu telifle, Arapça ve Farsça'da muhtemelen XII. yüzyılda ortaya çıkıp gelişen enmûzecü'l-ulûm türünün öncü bir örneğini Türkçe'ye kazandırarak önemli bir ihtiyaca karşılık vermiştir. Aynı zamanda Nev'î'nin bu eserle tanıttığı ilimlere hâkim olduğunu yetkililere gösterme fırsatı elde ettiğini söyleyebiliriz. *Netâyicü'l-fünûn*'u Gelibolu'da yazdığını ve tamamladıktan kısa bir süre sonra İstanbul'a müderris olarak gittiğini düşündüğümüzde, bu eserin Nev'î'nin kariyerinde yükselmesinde etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İstanbul'a atanmasında *Netâyicü'l-fünûn*'un rolü olmasa bile, Nev'î'nin bu eseri en az bir vezire ve daha sonra III. Murad'a sunduğu bilinmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u arz etmekle destek beklediği ifade edilebilir.

Netâyicü'l-fünûn'un birçok konusunun değişik kitaplardan derleme olduğu yine kitabın önsözünde Nev'î Efendi tarafından belirtilmektedir. Öncelikle ele alınan konuların daha derli toplu bir şekilde ilgili kaynaklarda ele alındığına işaret eden Nev'î, bilhassa şu üç kaynaktan faydalandığını belirtmektedir: Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) nispet edilen ancak çağdaş araştırmacılar tarafından Ebû Muhammed Tâhir b. Ahmed el-Kazvî'nin (ö. 575/1179) yazdığı ileri sürülen ve enmûzecü'l-ulûm türündeki ilk eserlerden olan *Yevâkitü'l-ulûm*, Abdurrahman b. Muhammed el-Bistâmî'nin (ö. 858/1454) *el-Fevâihu'l-miskiyye fi'l-fevâtihi'l-mekkiye*'si⁴⁹ ve müellifi zikredilmeyen, ancak Taşkoprîzâde'ye ait olduğu anlaşılan, *Mevzûâtü'l-ulûm*. Nev'î'nin tasvirinden ve aşağıda göreceğimiz üzere adı geçen kaynakları arasından büyük oranda *Yevâkitü'l-ulûm*'u esas almasından kitabını enmûzec türü bir eser olarak tasavvur ettiği görülmektedir. Nev'î'nin kitabı bir derleme şeklinde gördüğünü *Netâyicü'l-fünûn*'un bazı nüshalarında ana metinde, başka nüshalarda ise kenar notu olarak bulunan şu ifadelerinden de anlaşılmaktadır:

46 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 72.

47 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 71-72.

48 Akbulut, "The Classification of Sciences", 8-9.

49 Kaya, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi", s. 187-216.

Amma mücerred bu kitapta vazifem nakl ü rivayettir, tasarruf-ı dirâyet yoktur. Ve bu cümleden garaz ü netîce zıkr bi'l-cemil ve dua bi'l-hayrdır, gayrı değildir. Yesserellâhü lenâ ve leküm.⁵⁰

Nev'î'nin burada dirayeti yani kendi görüşlerini değil rivayeti esas aldığı vurgulaması aşağıda göreceğimiz üzere metin içerisindeki bazı çelişik tutumları anlamlandırmak bakımından önemlidir. Ancak her rivayette dahi neyin rivayet edileceğine yönelik belli bir tercihin olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Nev'î'nin yaptığı tercihlerin bu bağlamda onun düşüncelerini yansıttığını söyleyebiliriz. Bu durum bilhassa kitaptaki ilimlerin sıralamasında ve içerilen ilimlerde göze çarpmaktadır.

Nev'î *Netâyicü'l-fünûn*'un önsözünde, burçlar feleğine benzemesi için kitabının on iki ilim içerdiğini ve üç birleşige (madenler, bitkiler, hayvanlar âlemi) benzemesi için her ilimden üçer meseleyi örnek (numune) olarak seçtiğini belirtmektedir. Nev'î, ilimleri örneklemek için seçtiği meseleleri ele alınan ilmin kitaplarından olduğu gibi alıp özet bir şekilde Türkçe olarak aktardığını ifade etmektedir. Bunun yanında her ilmin tarifini, konusunu, gayesini ve o ilimdeki önemli eserleri, yazarlarını ve boyutlarını büyük, orta, küçük şeklinde belirttiğini bildirmektedir. Ayrıca bazı önemli meseleleri içerdiğini düşündüğü *Civân-ı Fâzıl* hikâyesini kitabın başına aldığını, sonuna da arama ve çaba gösterme konusunda itekleyici olduğunu düşündüğü *Beşîr* ve *Şâdan* kıssasını eklediğini not etmektedir. Nev'î, öğrenme sürecinde topladığı mühim meseleleri kitabının uygun yerlerine yerleştirmesi dolayısıyla ona *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn* (Bilimlerin sonuçları ve güzel pasajlar) adını verdiğini söylemektedir. Müellif kitabını bazı yazma nüshalarına göre bir vezire, diğerlerine göre ise Sultan III. Murad'a ithaf etmektedir.⁵¹

Netâyicü'l-fünûn'un esas kısmı genelde üç mesele ile örneklenen on dört ilmin tanıtımından oluşmaktadır. Her ne kadar sonuç bölümünde *Beşîr*

50 Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6768, vr. 3^b. Alıntılarımız ifadeleri metne girilmesi gereken marjinal not olarak içeren bir yazma için bk. *Netâyicü'l-fünûn*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1947, vr. 5^a. Columbia Üniversitesi'nde bulunan bir başka yazmada da (Or. nr. 360) kenar not olarak yer aldığı Tunç Şen tarafından belirtilmektedir (Şen, "Authoring and Publishing in the Age of Manuscripts", s. 18).

51 *Netâyicü'l-fünûn*'un ilk yazmalarındaki bu farklılık için bk. Akbulut, "The Classification of Sciences", s. 7-9. Söz konusu farklılığa bir başka yazmada da (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 330) işaret edilmiştir. Burada vezire ithafı içeren daha önceki bir nüshanın esas alındığı görülmektedir. Ancak diğer yazmalarda bu kısımdaki farklılık yazmanın kenarına haşiye şeklinde dercedilmiştir (bk. Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* [Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 330], vr. 4^{a-b}). Vezire ithaf edildiği anlaşılan bir başka da nüsha yine Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Hamidiye, nr. 1208) yazmadır.

ve Şâdan diyalogunda bu bölümlerde ele alınan konuların bir kısmına ve nahiv, sarf, şiir, lügat ve hat gibi dil ilimlerine kısaca yer verilmekteyse de biz burada kitabın ana bölümleri olan on dört bölümde tanıtılan ilimleri ve istifade edilen kaynaklar üzerinde duracağız.

i. İlm-i Tarih

Netâyicü'l-fünûn'da ele alınan ilk ilim tarihtir. Bu kısım yazma nüshalarında en çok kenar notları içeren kısımdır. Dolayısıyla eserin ilgi görmesinde tarihe yer verilmesinin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Nev'î öncelikle bu ilmin faydasına Türkçe olarak kısaca değinir. Edebî ilimlerden olduğunu ifade eder ki bu o dönemde yaygın bir görüştü.⁵² Diğer ilimlerden farklı olarak tarih ilminin tanımı, konusu, amacı ve faydasını Arapça olarak aktarır. Bu başlıkların hepsine olmasa da bir kısmına sonraki ilimlerin tanıtımında da yer veren Nev'î, diğer ilimleri Türkçe olarak tanıtmıştır. Kitapta Arapça âyet, hadis ve özlü sözlere, Farsça şiirlere yer verilmektedir. Tarih hakkındaki genel bilgilerden sonra Tablo 2'de verdiğimiz kitapları zikreder. Nev'î'nin tarihi tanıtan bu bilgileri ve kitap adlarının hemen hepsini, sıralamalarıyla beraber Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-saâde*'sinden aldığı görülmektedir.⁵³ Tarih ilmini örnekleyen konuları ise Bistâmî'nin *Fevâih*'inden ve diğer kaynaklardan almıştır. Şu üç mesele altında özet bir dünya tarihine yer verilmektedir:

1. Zamanın Başlangıcı ve Devranın İlkesi

Bu ilk meselede Nev'î, kitabının dibâcesinde belirttiği kozmolojik örüntüye uygun olarak Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) ve Abdurrahman el-Bistâmî'ye dayanarak burçlar feleğindeki gök kürelerinin hareketlerini ele almıştır. Aktarılan rivayetlere göre arş-ı âzam ilkin mizan (terazi) burcundayken dönmeye başlamıştır. Fâtih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden Şükrüllah'ın (ö. 868/1464'ten sonra) *Behcetü't-tevârih* adlı tarih eserine dayanarak Hz. Âdem'den Hz. Muhammed Mustafa zamanına kadar geçen zaman üzerine çeşitli rivayetlere değinilmektedir.⁵⁴ Bir sonraki meselede de *Behcetü't-tevârih*'e atıfta bulunulması bu eserin tarih kitapları arasında zikredilmemesine rağmen *Netâyicü'l-fünûn*'un tarih kısmının yazımında önemli bir kaynak olduğu-

52 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 85. Tarih ilmi o dönemlerde edebî ilimlerden sayılmakla birlikte XIV. yüzyılda İbn Haldun *Mukaddime*'sinde tarihin felsefi bir ilim olduğunu ileri sürmüştü. Ancak İbn Haldun'un bu önerisi ve çabasına rağmen tarih ilmi modern zamanlara kadar edebî ilimler arasında konumlandırılmaya devam edildi.

53 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 231-46. Akbulut da Nev'î'nin tarih kısmıyla ilgili tanıtıcı bilgileri Taşköprizâde'den aldığını belirtmektedir (Akbulut, *Classification of Sciences*, s. 60).

54 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 88.

nu göstermektedir. Bunun yanında Bistâmî'nin *Fevâihu'l-miskiyye*'sinin de bu ilmin kitapta merkezî bir konum edinmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bistâmî her ne kadar *Fevâih*'in yetmiş altıncı ve devamındaki bölümlerde tarihle ilgili konuları ele alıyorsa da kitabın girişinde zamanın başlangıcı, peygamberler tarihi ve mücedditlerle ilgili hadisin açılımı bakımından Abbâsiler'den Memlükler'e kadar mücedditler çerçevesinde tarihsel bilgiler aktarmaktadır.⁵⁵ Kanaatimizce Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'unda tarih ilminin öncelenmesinde *Fevâihu'l-miskiyye*'nin bu ilk kısımları etkili olmuştur.

2. Peygamberlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Peygamberler Tarihi

Bu meselede Nev'î peygamberlerin toplumda adaleti tesis etmek için kanun koyucuya (şâri') olan ihtiyaçtan dolayı gönderildiklerini belirtmektedir. Burada da peygamberlerin kendi devirlerinde hâkim olan gezegenin tabiatına mensup olduğunu ileri sürmektedir. Hz. Peygamber'den sonra dinin tecdidi için her yüzyılda bir müçtehidin geldiğini ve onun bir yönetici ile desteklendiğini belirten Nev'î, kendi yaşadığı yüzyıla kadar bu rolleri üstlendiği söylenen kişilerin isimlerini zikreder ve X. (XVI.) yüzyılda mehdînin bu vazifeyi üstleneceğini aktarır.⁵⁶ Bu konuya olan ilginin arka planında o dönemde yaklaşan hicri binyıla yönelik beklentilerin tetiklediği apokaliptik söylemlerin olduğu söylenebilir.⁵⁷ Bunu takiben İslam'dan önceki Fars devletleri, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsiler, Sâmâniler, Gazneliler, Selçuklular ve Moğollar gibi birçok devletin tarihinden özetle bahseder ve son olarak kendi dönemine kadar Osmanlı tarihine yer verir. Osmanlı tarihi ile ilgili kısımda sultanların yanında vezirler ve ileri gelen ulemanın da isimleri zikredilmektedir. Kadim Fars devletlerinin tarihiyle ilgili kısmın başında (Beyzâvî'nin) "*Nizâmü't-tevârih*"te mezkûr olduğu

55 *Fevâih*'in Türkiye'de ve yurt dışında birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Nev'î'nin özellikle Bistâmî'nin *el-Fevâihu'l-miskiyye*'sinde peygamberlerle ilgili bölümden alıntılar yaptığı görülmektedir (bk. Reşid Efendi Ktp., nr. 426, vr. 35^b). Bistâmî'nin bu eseri *Netâyicü'l-fünûn*'un yazıldığı dönemde mütercimi bilinmeyen biri tarafından kısmen Türkçe'ye çevirilmiştir (Yağmur, "Abdurrahmân el-Bistâmî", s. 2247-63; bu tercümenin bir tez içerisindeki neşri ve *Netâyicü'l-fünûn*'a kaynaklık eden kısım için bk. Yağmur, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-miskiyye*, s. 37). Nev'î'nin kitabındaki ifadelerle Türkçe tercümedeki ifadeleri karşılaştığımızda, aralarındaki bariz farklılıklardan dolayı onun bu tercüme yerine *Fevâihü'l-miskiyye*'nin Arapça aslından istifade ettiğini düşünmekteyiz.

56 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 91-92.

57 Binyılcılık ve Osmanlı siyasetine etkisi için Cornell Fleischer'in çalışmalarına bakılabilir. Fleischer'in bu söylemlerin gelişiminde etkin olduğunu belirttiği ve Nev'î'yi de etkilediğini ileri sürdüğümüz, Abdurrahman el-Bistâmî merkezli özlü bir araştırması için bk. "Learning and Sovereignty in Fifteenth and Sixteenth Centuries", s. 155-60.

üzere" ifadesiyle *Netâyicü'l-fünûn*'un bu kısmına kaynaklık eden bir esere işaret edilmiştir.⁵⁸

3. Hükema Hakkında

Bu kısım büyük oranda Molla Lutfi'nin *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Metâli*'inden yapılan iki alıntıdan oluşmaktadır. Burada Aristocu felsefenin İslam dünyasına aktarımına değinilmektedir. Ayrıca Antik ve müslüman filozofları tekfir etmenin doğru olmadığı belirtilmektedir.⁵⁹ Felsefe tarihinin yer aldığı bu son mesele bir sonraki bölümde işlenecek olan ilm-i hikmete yani felsefeye bir geçiş sağlamaktadır. Felsefenin bu kısa tarihinde filozoflarla peygamberler arasında hoca-talebe silsilesinin oluşturulmaya çalışılması klasik dönemde görülen dini ilimler ile felsefi ilimleri uzlaştırma çabasının XVI. yüzyılda devam ettiğini göstermektedir.

ii. İlm-i Hikmet

"O, hikmeti dilediğine verir" (el-Bakara 2/296) âyetini zikrederek hikmet yani felsefenin önemine vurguda bulunan Nev'î, onu "beşerî gücün imkânları ölçüsünde haricî varlıkların, nefsü'l-emirde buldukları halde, durumlarını inceleyen ilim" olarak tanımlar. Felsefenin konusu haricî varlıklardır. Bu ilimle ilgili Tablo 2'de verilen muhtasar ve mutavvel kitaplar zikredildikten sonra felsefi ilimleri amelî ve nazarî olarak iki ana gruba ayıran ve bunları da kendi içerisinde üç kısma bölen yaygın bir taksime değinilir.⁶⁰ Felsefi konulara örneklik teşkil etmesi için şu üç mesele ele alınmıştır:

1. Cisim Neden Oluşmaktadır?

Nev'î, filozoflara göre cismin heyula ve suretten oluştuğunu aktarmaktadır. Bu görüş kabul edilmediği takdirde cisimlerin atomlardan oluştuğu fikri kabul edilmelidir ki o da Nev'î'nin belirttiği üzere hükema tarafından reddedilmiştir. Fakat Nev'î, filozofların görüşünün kabul edildiği takdirde Allah'ın fâil-i muhtar olduğu inancıyla çatışacağını, bunun da söz konusu görüşün şer'an reddedilmesini gerektireceğini belirtir. Nev'î özetle sudur nazariyesini de aktarır, ancak bu kısmın sonunda da söz konusu teorisinin esasları olan on aklın (ukül-i aşere) varlığını iddia etmenin şeriata ve

58 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 92. *Nizâmü't-tevârih*'le ilgili bir çalışma için bk. Karakoç, *Kadı Beyzavi ve Nizamu't-Tevarih'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili*.

59 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 124-27; krş. Molla Lutfi, *Hâşiye*, vr. 21^a-22^a, 100^a-101^b). Molla Lutfi'nin haşiyesinden aktarılan ikinci pasajın neşri için bk. Arıcı, "Osmanlı Düşünce Dünyasında İsraki Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün mü?" s. 44. Söz konusu pasajın Türkçe'ye yaptığımız tercümesi için bk. Alatlî, *Bize Yön Veren Metinler*, III, 479.

60 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 133-34.

İslam'a aykırı olduğunu ileri sürmektedir.⁶¹ Filozofların cisimle ve evrenle ilgili anlayışlarının İslam ile çatıştığını ileri sürmesi, Nev'î'nin felsefeye karşı olduğu izlenimi oluştursa da kitabında felsefî ilimleri dinî ilimlerin önüne alması, ayrıca yukarıda belirttiğimiz üzere Molla Lutfî'den naklen filozofların tekfir edilmemesi gerektiğini belirtmesi aslında onun felsefî ilimlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Burada Nev'î'nin yer yer çelişik tavırlar sergilediği izlenimi oluşabilir. Ancak söz konusu çelişik tavrın sebebi daha önce de belirttiğimiz üzere Nev'î'nin o dönemde mevcut pozisyonlara kitabında yer vermeye çalışması olabilir. Nitekim aşağıda göreceğimiz üzere astroloji ve fal gibi diğer tartışmalı ilimlerde de benzer bir tavır sergilenmektedir. Nev'î katı bir tavırla bu ilimlerin meşru ilimler olmadığını düşünseydi kitabında onlara hiç yer vermeyebilirdi. Ancak söz konusu ilimlere yer verip onlarla ilgili farklı tutumları aktarması hem o ilimleri önemseydiğini hem de onlara karşı olan gruplardan gelebilecek eleştirilere karşı bir tür savunma teşkil etmesi için karşıt görüşleri zikrettiğini düşünmekteyiz.

2. İnsan Nefsi Üzerine

Bu meselede öncelikle Fahreddin er-Râzî'nin tefsirine dayanarak Kemalpaşazâde'nin de (ö. 940/1534) savunduğu belirtilen anlayışa göre, nefsin parlak cisimsel bir şey olduğu belirtilmiş ancak bu görüşün filozoflar tarafından savunulmadığı not edilmiştir. Filozoflara göre nefsin cisim olmadığı soyut bir varlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Bu görüşün Gazzâlî ve bazı sufiler tarafından kabul edildiğini belirten Nev'î, bunun soyut varlıkları (mücerredatı) reddeden anlayışla çatıştığını ifade etmektedir. Burada da gördüğümüz üzere Nev'î karşıt görüşlere yer vermiştir. Nev'î bu mesele içerisinde düşünen nefisten ortaya çıkan dört akli güce değinir. Ayrıca insan nefsinin değişik yönlerden nefis-i nâtika, kalp, akıl, ruh ve sır gibi farklı isimlerle adlandırıldığını not etmektedir.⁶²

3. Ölümünden Sonra İnsan Nefsinin Nereye Döneceği

Bu meselede filozoflar ve kelamcılardan birçoğunun nefsin yaratıldığı ve ölümden sonra da bâki kalacağı görüşünde müttelik oldukları belirtilmektedir. Ancak filozoflara göre nefsin birkaç mertebesinin olduğu ve içinde bulunulan mertebeye göre ölümden sonra ödül ve cezaya çarptırılacağı aktarılmaktadır.⁶³

61 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 134-36.

62 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 137-38.

63 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 139-40.

iii. İlm-i Heyet

Heyet yani astronomi ulvî ve süflî cisimlerin durumları, şekilleri, konumları ve uzaklıkları kendisiyle bilinen ilim olarak tarif edilmektedir. Nev'î astronominin bazan delilleriyle beraber işlendiğini bazan da delillerden arınmış olarak aktarıldığını belirterek bazı eserleri zikreder. Bu ilmin önemine vurguda bulunmak için Âl-i İmrân sûresinin 191 ve Kâf sûresinin 6. âyetleri zikredilmiştir. Astronomi ilmi hakkındaki tanıtıcı bilgiler ve kitap adları da yine *Miftâhu's-saâde*'nin ilgili kısmından alınmıştır.⁶⁴ Astronomi ile ilgili aktarılan bilgiler *Miftâhu's-saâde*'nin esas kaynağı olan İbnü'l-Ekfânî'nin (ö. 749/1348) *İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l-makâsıd*'ında da yer aldığı almaktadır. Özellikle zikredilen kitap isimleri karşılaştırıldığında Nev'î'nin sadece bu ilimde değil, diğer ilimlerle ilgili tanıtımlarda ve kitap isimlerinde Taşkoprizâde üzerinden dolaylı olarak *İrşâdü'l-kâsıd*'dan istifade ettiği görülebilir.⁶⁵

Astronomi ilmini temsil etmesi için şu üç konu özetle aktarılmıştır:

1. Feleklerin sayısı ve şekilleri
2. Feleklerin hareketleri
3. Arz ve tabakaları, gece ve gündüz, ay ve yılın oluşumu.

iv. İlm-i Kelam

Kelam ilmi faydası bakımından “bir ilmi zü'l-itibardır ki anınla akâid-i dîniyyenin ispatına iktidar hasıl olur, irâdı hucec ve def'-i şübühât ile” şeklinde tarif edilmiştir. Bu ilmin konusunun müteahhirine göre zâtullah ve sıfatullah olduğu, bazılarına (müteahhirine) göre ise mutlak mevcudat olduğu ifade edilmiştir. Kelam ilminin ilkelerini şer'î ilimler ve mantıktan aldığı ancak bu ilmin esas amacının şer'îde var olan meseleleri açıklamak ve ispat etmek olduğu ileri sürülerek şer'î ilimlerden olduğu vurgulanmıştır. Kelam ilminin tanımı, konusu, gayesi, faydası ve bu konuda yazılan eserler hakkında verilen bilgiler de Taşkoprizâde'nin *Miftâhu's-saâde*'sinden ihtisar ve tercümeyle aktarılmıştır.⁶⁶

Kelam ilmi şu üç mesele ile örneklenmiştir:

1. Atomun bölünemeyeceği (cüz'-i lâ yetecezzâ)
2. Mahiyetin yaratılması meselesi
3. Mâdumun iadesi ve cismanî haşır.

64 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 141-42; krş. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 348-49.

65 Nev'î'nin Tablo 2'de verdiğimiz ilim dalları ve kitap listesini İbnü'l-Ekfânî'nin zikrettikleri kitapların listesiyle karşılaştırmak için bk. Şenel, “İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâsıd*'da İlimler Sınıflandırması”, s. 226-36.

66 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 155-56; Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 132-33, 159-62.

Kelam ilminde tartışılan bu meseleler *Netâyicü'l-fünûn*'un yazıldığı dönemdeki ilmi tartışmaları en çok yansıtan meselelerdir. Nitekim bu konular, aşağıda göreceğimiz ilimlerin aksine, o dönemde medreselerde okutulduğu bilinen Tûsî'nin *Tecrid*'ine yazılan haşiyeler üzerinden ele alınmıştır. Kemalpaşazâde'nin bu tartışmalarda etkin bir rol oynadığı felsefe ile kelamda ona yapılan atıflardan anlaşılmaktadır.

v. Usûl-i Fıkıh

Usûl-i fıkıhın tanımlandığı kısımda, Nev'î bu ilmin meziyetini göstermek için her ilimden ve fenden bir şeyler içerdiğini ileri sürmektedir. Ona göre bu durum ilimler taksimi üzerinden de görülebilir. Nitekim ilimler, salt akli veya nakli olan ilimler veya hem akli hem nakli olan ilimler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Akli ilimlere örnek olarak aritmetik, astronomi ve diğer matematik bilimler verilmiş, nakli ilimlere örnek olarak ise tefsir ve ahbâr ilimleri zikredilmiştir. Usûl-i fıkıh ise hem akli hem nakli olan ilimlerdendir. Bu girizgâhın akabinde, diğer birçok ilmin sunumunda olduğu gibi bu ilmin tarifi, mevzusu, amacı, faydası ve bu ilim dalındaki eserlerden küçük, orta ve büyük boy ve muteber olan kitaplar zikredilir. Adı geçen eserlerin hemen tamamı *Miftâhu's-saâde*'de bulunmakla birlikte Nev'î burada Taşköprizâde'nin daha çok kronolojik olan sıralamasını takip etmeyip diğer bölümlerde yaptığı gibi eserleri küçük, orta ve büyük boy olarak sıralamıştır. Akabinde Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Şâfiî (ö. 204/820) arasında kabul gören kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere dört ortak usulün olduğu, fakat Ebû Hanîfe'nin istihşamı, Şâfiî'nin ise istishabı kabul ettikleri not edilmiştir. Nev'î, ortak kabul gören dört usulü kısaca tanıttıktan sonra usûl-i fıkıhtan aşağıdaki meseleleri örnek olarak aktarmaktadır:

1. Mânaları kavramanın kaç yönden olabileceği
2. Taklit meselesi
3. Hitaba ehil olma ve teklif meselesi.⁶⁷

vi. İlm-i Hilaf beyne'l-imâmeyn

Nev'î, hilaf ilmini genel ve ayrıntılı delillerdeki farklı çıkarımların (istinbâtât) yönlerinden bahseden ilim olarak tanıttıktan sonra bu ilimde Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşlerinin ele alındığını belirtmektedir. İslam tarihinde ilk asırda kitap telif edilmediğini, ilk tedvin edilen kitapların İbn Cüreyc ile (ö. 767) İmam Mâlik'in *el-Muvat-ta'sı* olduğunu ileri süren Nev'î, burada ilk dönemde hilaf olmadığını ima etmektedir. Hilaf ilmi ilkelerini (mebâdisini) cedel ilminden almaktadır. Diğer ilimlerde birçok eser ismi zikredilirken, bu ilimden sadece Nec-

⁶⁷ Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 167-74.

meddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Manzûme*'si önemli bir eser olarak zikredilmiştir. Hilaf ilmine örneklik teşkil etmesi için Ebû Hanife ve Şâfiî arasındaki şu üç ihtilâflı konu ele alınmıştır:

1. Gasbedilen odun kirişin bir sarayın yapımında aynıyla kullanıldığında sahibi tarafından tespit edilirse hükmünün ne olacağı⁶⁸
2. Meninin temiz olup olmadığı⁶⁹
3. Zeyd'in Amr'ı tehdit ederek ona başkasını öldürtmesi durumunda Amr'a kısas gerekip gerekmeyeceği.⁷⁰

vii. İlm-i Tefsir

Tefsiri, Arapça kuralları gereğince Kur'an nazımının mânalarını inceleyen bir ilim olarak tanıtan Nev'î, bu ilmin ilkelerini kelam, usûl-i fıkıh, cedel ve diğer ilimlerden aldığı belirtir. Tefsir ilmin faydasının şeriatın hükümlerini doğru bir şekilde çıkarmaya kabil olmak olduğunu ileri sürmektedir.⁷¹ Tefsirle ilgili verilen tanıtıcı bilgilerin ve kitap isimlerinin de *Miftâhu's-saâde*'den tercüme edildiği görülmektedir.⁷² Lafızların iştiraki, hakikat-mecaz, umum-husus, nâsîh-mensuh gibi Kur'an'ın yorumunda ihtilafa sebep olan ana konulara değinen müellif, akabinde Kur'an'daki sûrelerin sıralamasıyla ilgili ilginç bilgiler aktarır.⁷³ Tefsirden örnek meseleler olarak üç âyetin çeşitli yorumları aktarılmıştır. Bunlar, ilk etapta İslam düşüncesiyle veya Kur'an'daki diğer âyetlerle çeliştiği düşünülen, a) Yûnus 10,⁷⁴ b) el-Beled 1-2⁷⁵ ve c) er-Ra'd 6. âyetleridir.⁷⁶

viii. İlm-i Tasavvuf

Tasavvuf, ruhun mübdiini bilmesi ve sülûkün nasıl olması gerektiğinden bahseden bir ilimdir. Nev'î bu ilmin önemini vurgulamak için tasavvufçular arasında yaygın olan zâhir ve bâtın ilmi ayırımına telmihte bulunur. Bâtın ilmi olan tasavvufun diğer ilimlere nazaran önemi yetkinliğin onusuz olamayacağı ile vurgulanmıştır. Bâtın ilmini kalbin kötü sıfatlardan temizlenmesi ve nefsin tezkiyesi olarak açıklayan Nev'î'ye göre buna götüren şey Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmanız hilyesiyle muhallâ olmaktır. Bu ilmin olmazsa olmaz eserleri arasında Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini ve Ebû Tâlib

68 Krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 18^b-19^a.

69 Krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 16^b-17^a.

70 Krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 21^{a-b}.

71 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 183.

72 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 54, 85-87, 93-94.

73 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 183-86.

74 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 186-87; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 40^b-41^a.

75 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 187-88; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 43^{a-b}.

76 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 189; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 44^b-45^a.

el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb* adlı eserini zikreder. Konuyla ilgili en kapsamlı ve en faydalı eserin de İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütâhâtü'l-mekkiyye*'si olduğu vurgulanmıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere Nev'î, İbnü'l-Arabî'nin bir başka önemli eseri olan *Fusûsü'l-hikem*'i bilahare Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Tasavvuf ilmini yansıtmaları açısından şu üç mesele ele alınmıştır:

1. Tasavvufun mahiyeti⁷⁷
2. “es-süfî ibnü'l-vakt” sözünün anlamı⁷⁸
3. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde fakirliği öven ve bazılarında fakirliği yeren ifadelerinin nasıl bağdaştırılabileceği.⁷⁹

ix. İlm-i Ta'bir-i hâb

Nev'î, *rüya tabiri* ilmini, uykuda görünen suretlerin ahkâmını, keyfiyyâtını ve uygun mânalarla tabirini inceleyen bir ilim olarak tanımlar. Rüya tabiriyle ilgili de Taşkoprizâde'nin *Miftâhu's-saâde*'sinde belirtilen eserler zikredilmiştir.⁸⁰ Nev'î, konuyla ilgili örnek meselelere değinmeden önce rüya tabiri ilmiyle ilgili biraz daha geniş bir bilgi verir. Burada Necmeddin-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Menârâtü's-sâirin*'inden uyku ve rüya ile ilgili bir alıntı yapılmıştır. Daha sonra bu ilmin problemlerini yansıtan üç meseleyi ele almaktadır:

1. Rüyanın kaç kısım olduğu ve hangi rüyaların doğru olduğu,
2. Hangi insanların rüyası doğru ve hangilerinin doğru olmadığı,
3. Rüya tabirinin kaç etkenle değişiklik göstereceği.⁸¹

x. İlm-i Rukye ve Efsun

Nev'î *rukyenin*, *efsun* ile kelimeleri okuyarak harflerin tabiatıyla nitelenmiş olan nefesi göğüsten çıkarıp hasta üzerine üfurmeye dendiğini belirtir. Bazan da bir kâğıda kelimeler yazılıp hastaya takıldığını not eder. Amaç bu şekilde hastaya tesir edip iyileşmesini sağlamaktır. Bu alanda yazılmış eserlerden Fahreddin er-Râzî'nin *es-Sırrü'l-mektûm* adlı kitabına değinir. Bu ilimden de üç mesele örnek olarak incelenmiştir.

1. Efsunun niçin etkili olduğu (burada efsunlar Allah'ın ismini içeren ve içermeyen şeklinde iki kısma ayrılmış),

77 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 192-93; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 33^{a-b}.

78 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 193-94; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 34^{a-b}.

79 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 194-95; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 37^b-38^a.

80 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 197; krş. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 312.

81 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 198-205; Rüya tabiriyle ilgili meseleler de *Yevâkitü'l-ulûm*'ten alınmıştır; krş. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 93^a-94^b.

2. Savaşta okunduğunda düşmana karşı zafer getirecek olan hızlar,
3. *Yevâkitü'l-ulûm*'da ayrı meseleler altında ele alınan humma, göz değmesi ve baş ağrısı gibi sorunlara karşı etkili olan dualar içeren hadisler.⁸²

xi. Tıp İlimi

Sağlığı korumak ve hastalığı gidermek için sıhhat ve hastalık yönünden insan bedenini inceleyen ilim şeklinde tanımlanan tıpla ilgili literatür konusunda da Taşköprizâde'den istifade edildiği görülmektedir.⁸³ Tıp ilminde iki meseleye yer verilmiştir:

1. İnsanın sağlıkta ve hastalıkta kaç türlü halinin olduğu,
2. Hangi organın hastalıkların kaynağı olduğu.

Bu ikinci meselede midenin rolüne vurgu yapılırken aynı zamanda *Yevâkitü'l-ulûm*'da Ali b. Mûsâ er-Rızâ'ya (ö. 203/818) nispet edilen insanın bedeni ile devlet arasındaki teşbih aktarılmıştır.⁸⁴ Burada siyaset düşüncesi literatüründeki teşbihin aksine, bedenin işleyişi devletin işleyişine benzetilmiştir. Diğer bir ifadeyle filozoflarının devlet yönetimini açıklamak için onu bedene benzetmelerinin yerine, burada bedenin işleyişini açıklamak için beden devletin yapısına benzetilmiştir. Üçüncü mesele yerine fayda başlıkları altında güneşte duran suyla yıkanma, hacamat ve fâsd gibi bazı tıbbî meseleler hadisler üzerinden, *Yevâkitü'l-ulûm* takip edilerek ele alınmıştır.⁸⁵

xii. İlm-i Felâhat

Netâyicü'l-fünûn'da ele alınan ilimler arasında en az yer kaplayan ilim, *felâhat* yani çiftçilik ilmidir. Bu ilim, Nev'î'nin verdiği tarife göre, bitkilerin ilk büyümeye başladıkları andan olgun hale gelene kadar bakımının kendisiyle bilindiği ilimdir. Nev'î bu ilimle ilgili herhangi bir kitap ismi zikretmemektedir. Fakat konuyla ilgili şu üç mesele örnek olarak ele alınmıştır:

1. Arpa ve buğdayın hasat zamanı,
2. Arazinin iyi ve kötü olduğunun işaretleri,
3. Tiryak üzümün nasıl olduğu.⁸⁶

xiii. İlm-i Nücûm

İlm-i nücûm, diğer bir ifadeyle *astroloji*, göksel oluşumlardan yeryüzündeki olaylar hakkında çıkarımda bulunmak olarak tanımlanmıştır. Bu ilmin

82 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 209-13; *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 97^b-101^a.

83 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 213; bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 305-306.

84 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 215-16; *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 103^b.

85 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 213; krş. *Yevâkitü'l-ulûm* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4352), vr. 102^b-105^a.

86 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 221-23.

hisâbiyyât (matematiksel), zanniyyât (probabilite içeren) ve vehmiyyât-tan (salt hayal) oluşan üç kısma ayrıldığını belirten Nev'î, bunlardan ilkinin herhangi bir şüphe içermediğini ve şer'an engellenmediğini, güneşin burçlardaki hareketinden yılın mevsimleri vesaire hakkında çıkarımda bulunmanın ikinci kısma girdiğini ve bu kısmın da şer'an reddedilmediğini söylemektedir. Fakat genel olarak gezegenlerin ittisalinden (aynı hizada bulunmasından) yeryüzündeki olayların iyi veya kötü olduğuna yönelik çıkarımda bulunmak olan vehmiyyâtın şer'an herhangi bir temelini olmadığı, ona güvenilemeyeceği ve Hz. Peygamber'in bazı hadislerine dayanarak dinen reddedildiği belirtilmiştir. Bu ilimle ilgili herhangi bir kitap adı zikredilmemiştir. Alâüddeve-i Simnânî'nin (ö. 736/1336) *el-Urve* adlı kitabından bu ilmi âyetlerle temellendiren bir pasaj aktarılmıştır. Astroloji ile ilgili şu üç mesele tartışılmıştır:

1. Bir doktor nabızı yoklayarak bir kimsenin hastalığı hakkında öngöründe bulunabiliyorsa niçin benzer şekilde göksel cisimlerin yer yüzündeki olaylara sebep olamayacağı ve yıldızların hareketinden gelecekteki olaylar hakkında çıkarımda bulunulamayacağı,
2. Şeriatın neden katı bir şekilde astrolojiyi yasakladığı,
3. Tekvîr sûresinin 15 ve 16. âyetlerinde kendileriyle yemin edilen *hunnas* ve *kunnas* yıldızlarının hangi yıldızlar olduğu ve onlara neden bu isimlerin verildiği.⁸⁷

Bu sorular cevaplanırken aynı zamanda konuyla alakalı rivayetler ve ek bilgiler verilmiştir. Mesela son meselenin devamında burçların sayısı ve ay burcunun nasıl hesaplanacağı açıklanmıştır. Astroloji ilminin şer'an kabul görmediğini belirten Nev'î yine de burçlarla ilgili temel bilgileri aktarmaktadır. Burada yazarın Osmanlı XVI. yüzyılındaki farklı hassasiyetleri göz önünde bulundurarak, her kesimi memnun edici bir tavırla tartışmalı ilimleri ele aldığı söylenebilir.

xiv. İlm-i Fal ve Zecr

Netâyicü'l-fünûn'da başlı başına bir bölüm içerisinde ve örnek meselelerle ele alınan son ilim *fal* ve *zecz* ilmidir. Nev'î, fal ilmini kendisiyle gelecekteki olayların bilindiği ilim olarak tarif eder. Bunun mushaf açmak, kura çekmek ve diğer şeylerle yapılabileceğini ve bu ilmin yetkin kişiler ve Hz. Peygamber tarafından kabul gördüğünü iddia etmektedir. Ancak *zecz*, afiyet, tıyere ve kehanet gibi Cahiliye dönemindeki bazı fal türlerinin dinen haram olduğu ifade edilmiştir. Fal ilminin tanımında da Taşkoprizâde'nin *Miftâhu'saâde*'sinden istifade edildiği görülmekte-

⁸⁷ Astroloji ilmiyle ilgili meselelerin *Yevâkitü'l-ulûm*'dan alındığı görülmektedir (bk. *Yevâkitü'l-ulûm*, vr. 113^a-114^b).

dir.⁸⁸ Bu ilimle ilgili ilk meselede kehanet ile ırâfe arasındaki fark, ikinci meselede ihtilâç ve ketfe bakmak, son meselede ise kıyâfet, firâset, iyâfet, zecr ve tıyerenin ne olduğu ele alınmıştır.⁸⁹

Sonuç

İlimleri genellikle örnekleyerek bazan da özetleyerek tanıtan enmûzecü'l-ulûm türü XII. yüzyılda ortaya çıkmış olmakla birlikte Osmanlı döneminde yoğun bir ilgiye mazhar olmuştur. Nitekim 1300-1600 yılları Osmanlı coğrafyasında bu türde en az on bir eser yazılmıştır. Bu eserlerdeki ilimler sıralamasını baktığımızda, çoğunlukla klasik sonrası İslam düşünce tarihinde yaygın olan aklî, nakli ve edebî ilimler ayırımını esas aldıklarını görmekteyiz. Bu üç sınıf arasından, müelliflerin ekseriyetle sıralamada dinî ilimleri öne aldıkları, Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'unda ise aklî ilimler kategorisine giren kozmoloji, tabiat felsefesi ve astronominin ilk sıralara yerleştirildiği görülmektedir. Enmûzec türü eserler içerisinde kapsamlı olanların her üç sınıf ilmi örneklediği görülmekle birlikte daha küçük çaplı eserlerde birçoğunun büyük oranda dinî ilimleri örneklerken nadiren de olsa aklî/felsefî ilimleri örneklemeye yoğunlaşan eserler bulunmaktadır.

Enmûzec türü, âlimlerin bir kitap veya risale içerisinde birkaç disiplini ele almalarına imkân tanıdığı için âlimlerin çeşitli alanlarda ilmî yetkinliklerini gösterebilmelerine elverişliydi. Nitekim daha önceki araştırmalarda da işaret edildiği üzere, bir bölgeye dışarıdan gelen bir âlimin veya o bölgede ilmî yetkinliği sorgulanan birinin bu tür vasıtasıyla ilmî kapasitelerini göstermeye çalışmışlardır.⁹⁰ Zikrettiğimiz enmûzecler arasında Lârî'ninki ve müellifi meçhul olmakla beraber Halep'ten İstanbul'a gelen birinin yazdığını düşündüğümüz *el-Menhecü'l-malûm* dışarıdan gelip ilmî otoritesini tesis etmeye çalışan yazarların enmûzeclerine örnek gösterilebilir. Bu tarz enmûzeclerde yazarlar açıkça tartışmalı ilmî konularda kendi görüşlerini ortaya koyarak ilmî yetkinliklerini göstermeye çalışmaktadır. XVI. yüzyılda enmûzec türü eserlerde önemli bir artış olması o dönemdeki siyasî sebepler veya Osmanlı Devleti'nin genişleyen toprakları neticesinde artan ulema hareketliliği dolayısıyla İstanbul'a gelen âlimlerin ilmî yetkinliklerini göstermek için enmûzec türüne yönelmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla enmûzeclerin ilmî yetkinliği göstermenin yanında hâmi ve iş arayışı için de uygun araç olduklarını göstermektedir.

88 Taşköprizâde, *Miftâhu'saâde*, I, 337. Taşköprizâde'nin gizli ilimlere yaklaşımı için bk. Arıcı, *İnsan ve Toplum*, s. 37-43.

89 Nev'î, *İlimlerin Özü*, s. 235-42.

90 Fazlhoğlu, "İznik'te Ne Oldu?", s. 27.

Arapça yazılan enmûzeceerde âlimlerin ilmî yetkinliklerini göstermeye çalıştığı daha çok görülmekle birlikte, Farsça ve Türkçe yazılan eserlerde bu durumun çok öne çıkmadığını söyleyebiliriz. Özellikle Türkçe tek enmûzec olan *Netâyicü'l-fünûn*'unun yazarı Nev'î, ilmî yetkinliğini vurgulamaktan çok eserini bir derleme şeklinde sunmaktadır. Zaten İstanbul çevresinde yetişen bir âlim-şair olarak o muhtemelen kariyerinde yükselmek için devletin ileri gelenlerinin dikkatini çekecek bir şekilde bu eseri yazmıştır. Dolayısıyla ulema sınıfından ziyade, genel okuyucuya hitap edecek şekilde, tarih ve edebî içerikle meselelerin seçiminde ilgi çekecek konulara yer vermiştir. Esasında incelediğimiz enmûzeceerin hemen hepsi ya dönemin sultanına ya da yöneticilere sunulmuştur. Dolayısıyla birçoğunda ilmî yetkinliklerini gösterme kaygısı olsa bile hemen hepsinin destek görmek için bu eserleri yazdığı görülmektedir.

Osmanlı dönemi enmûzeceerinde dikkatimizi çeken bir başka husus *İthâf, Risâle müştemile, Lârî'nin Ünmûzecü'l-ulûm*'u, öğrencisinin *Risâle fî Fünûn-i Mûteaddide*'si ve Sipâhîzâde'nin *Ünmûzecü'l-fünûn*'u gibi birçoğunda gizli ilimlere yer verilmezken Mehmed Şah'ın *Ünmûzecü'l-ulûm*'u, Şîrvânî'nin *Riyâzu'l-kulûb*'ü ve Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'unda bu ilimler tanıtılmıştır. Tanıtılan ilimlerin sayısına baktığımızda Nev'î'ninki bu ilimlere nispeten daha çok yer vermiştir. Kanaatimizce Nev'î'nin bu ilgisi kaynakları, muhatap kitlesi ve tasavvufa olan meyli ile açıklanabilir.⁹¹ Nitekim kullandığı kaynaklarda (*Yevâkitü'l-ulûm, Fevâihu'l-miskiyye* ve *Miftâhu's-saâde*) bu ilimler kabul görerek tanıtılmıştır. Ayrıca Nev'î'nin ve kullandığı kaynakların müelliflerinin (Bistâmî ve Taşkoprîzâde) tasavvufa yönelmiş olmaları dolayısıyla bu ilimlere görece daha fazla rağbet göstermeleri anlaşılabilir. Hitap ettiği saray çevresinde bu ilimlere ilginin olması da söz konusu içeriği belirlemede etkili olmuş olabilir.

91 Osmanlı saray çevresinde gizli ilimlere ilgi duyulduğu ve söz konusu ilginin tasavvufa ilişkili olduğunu gösteren bir araştırma için bk. Gardiner, "Books on Occult Sciences", s. 735-65.

Tablo 1: 1300-1600 yılları arası Osmanlı'da enmüzeci türü eserler, müellifleri, ithaf edildikleri kişiler, içerdikleri ilimlerin sıralaması, dilleri ve dikkat çeken yönleri

Eser	Yazar	İthaf edilen kişiler	Tanıtılan ilimlerin sıralaması	Dili	Dikkat çeken yön
<i>el-İthâ-fû's-Süley-mâni fi'l-ah-di'l-Orhâni</i>	Dâvûd-ı Kayserî (ö. 750/1351 [?])	Süley-man Bey	Şer'î ilimler Akli ilimler Dil ilimleri	Arapça	Osmanlı'daki ilk enmüzeci olması
<i>Ünmüze-cü'l-ulûm</i>	Meh-med Şah Fenârî (ö. 839/1435 [?])	----	Nakli/dini ilimler Alet ilimleri Akli/felsefî	Arapça	Sayısız en fazla ilmi tanıtması
<i>Sahâi-fû'l-letâif fi envâi'l-ulûm ve't-tevârih</i>	Ali er-Riyâzi	Fâti-h Sultan Meh-med	Şer'iyât (dini), Hi-kemî (fel-sefî) ilimler, Edebiyyât (dil) ilimleri, Tarih	Farsça	Tarihe başlı başına bir bölüm ayrılması
<i>Riyâ-zu'l-kulûb</i>	Şükrullah Şirvânî	II. Baye-zid	Tasavvuf, Mantık, Heyet, Nücûm, Hesap, Kıyafet, Şiir, Muamma	Farsça	Dini olmayan ilimlere yoğunlaşması
<i>Risâle müş-temile alâ iddet ebhâs</i> (Ayasofya 422)	-----	Yavuz Sultan Selim	Tefsir, Fıkıh usulü, Fıkıh (fürü), Ma'kulât, Geometri (matematik, riyâzi)	Arapça	Yükseköğretimde okutulan eserlerden meseleler seçerek tartışması
<i>Ünmüze-cü'l-ulûm</i>	Musli-huddin-i Lârî (ö. 979/1572)	Rüstem Paşa	Dini ilimler Felsefî ilimler Meânî	Arapça	Gizli ilimlere yer vermesi
<i>Risâle fi Fünûn-i Mûteaddide</i>	Musli-huddin-i Lârî'nin öğrencisi	Yöneticilerden birine	Tefsir, Usûl-i hadis, Hadis, Kelam, Usûl-i fıkıh, Fıkıh	Arapça	Dini ilimlere adanmış olması

Osmanlı Dönemi Enmüzcü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'î'nin Netâyicü'l-Fünûn'u

<i>Risâle min ulûmi'l-muh-telife</i> (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4083)	-----	III. Murad	Dini ilimler, Metafizik, Tabiat felsefesi ve alt dalları, Matematik bilimler, Dil bilimleri, Tarih	Arapça	Fıkıh ve fıkıh usulüne yer verilmemesi
<i>el-Menhecü'l-ma'lûm fi'ünmüzcü'l-ulûm</i>	-----	III. Murad (?)	Mikât, Fıkıh, Belagat, Geometri, Metafizik	Arapça	XVI. yüzyıldaki ilmî tartışmaları ihtiva etmesi ve bölümlerin bağımsız risaleler şeklinde olması
<i>Ünmüzcü'l-fünûn fi'l-mâri-fi'l-âmme</i>	Sipâhizâde Mehmed (ö. 997/1589)	Koca Sinan Paşa	Tefsir, Hadis, Kelam, Usûl-i fıkıh, Fıkıh, Ferâiz, Meânî, Tıp, Heyet	Arapça	Gizli ilimlere yer verilmesi
<i>Netâyicü'l-fünûn</i>	Nev'î	III. Murad ve bir vezir	Tarih, Hikmet, Heyet, Kelam, Usul, Hilaf, Tefsir, Tasavvuf, Ta'bir-i rüya, Rukye, Efsun, Tıp, Felâhat, Nücûm, Fal	Türkçe	İlk Türkçe enmüzcü olması ve yazma nüshalarının en çok olması

Tablo 2: *Netâyicü'l-fünûn*'da tanıtılan ilim dalları ve zikredilen kitaplar

<i>Netâyicü'l-fünûn</i> 'da tanıtılan ilimler	İsmi zikredilen kitaplar			
	Küçük boy	Orta boy	Büyük boy	Muteber eserler
Tarih	İbn Kesîr (ö. 774/1373), Taberî (ö. 310/923), İbnü'l-Esir (ö. 606/1210), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Halikân (ö. 681/1282), İbn Hacer (ö. 852/1449), Safedî (ö. 764/1363) ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tarihleri, Bağdat tarihi, Nişâbur tarihi ve <i>Târihu'l-hükemâ</i>			
Hikmet	Esîrüddin el-Ebherî (ö. 663/1265), <i>Hidâyetü'l-hikme</i> , Mevlânâzâde, <i>Hidâyetü'l-hikme</i> şerhi, İbn Sinâ, <i>el-İşârât</i> 'ı			Fahredden er-Râzî, Nasîrüddin-i Tûsî (ö. 672/1274) ve Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) <i>İşârât</i> şerhleri, İbn Sinâ, <i>eş-Şifâ</i> , Şehâbüeddin es-Sühreverdî (ö. 587/1191) <i>Hikmetü'l-iş-râk</i>
Heyet: delilleriyle Heyet: delillerden arındırılmış	Ebherî, <i>Mûlahhas fî Smâati'l-Mecisti</i>	Câbir b. Eflah (ö. VI/XII. yüzyıl), <i>Hey'e</i>	Birûnî (ö. 444/1054 [?]), <i>Kânûn-ı Mes'ûdi</i>	

	Tûsî, <i>Tezkire</i> , Çağmîni (ö. 618/1221 [?]), <i>Mûlahhas</i> , Ali Kuşçu, <i>Fethiyye</i> Sinan Paşa ve Mîrim Çelebi'nin <i>Fethiyye</i> şerhleri		Fazlullah Ubeydî (ö. 750/1350), Kemâleddin Türkânî (ö. 754/1354'ten sonra) ve Kadızâde-yi Rûmî'nin (ö. 844/1440'tan sonra) <i>Mûlahhas</i> şerhleri Kutbüddin Şîrâzî, <i>Nihâ-yetü'l-idrâk</i>	Batlamyus, <i>Coğrafya</i>
Kelam	Tûsî, <i>Kavâidü'l-akâid</i> ve <i>Tecrid</i> , Beyzâvî, <i>Tavâli-u'l-envâr</i> , Fahreddin er-Râzî, <i>Muhassal</i> ve <i>Erbain</i> , Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283) <i>Lübâb-ı Erbain</i> ,		Râzî, <i>Nihâ-yetü'l-ukûl</i> , Şemseddin es-Semerkandî (ö. 722/1322) <i>es-Sahâifü'l-ilâhiyye</i> , Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355), <i>el-Mevâkıf</i> ve <i>Cevâhirü'l-keâm</i> , Teftâzânî, <i>Makâsîd</i> ve Şerhi, Seyfeddin Ebherî (ö. 800/1398), Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Şemseddin Kirmânî'nin (ö. 786/1384) <i>Mevâkıf</i> şerhleri, Sadrüş-şerîa (ö. 747/1346), <i>Ta'dîlü'l-keâm</i> , Şemseddin İsfahânî (ö. 749/1349) <i>Tavâli</i> ' şerhi, İsfahânî ve Ali Kuşçu'nun <i>Tecrid</i> şerhleri	

Usûl-i fıkıh	İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295) <i>Kavâid</i> , İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) <i>Muhtasar</i> , Beyzâvî (ö. 685/1286) <i>Minhâc</i> , İbn Kudâme, (ö. 620/1223) <i>Muhtasarü'r-ravza</i> , <i>Menâr</i> ve şerhleri (Bâbertî, İbn Melek), Ahsikesî (ö. 644/1246-47) <i>el-Müntehab</i> ve bu esere Kıvâmüddin el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) yazdığı <i>et-Tebyin</i> adlı eser	Urmevî, <i>et-Tahsil</i> , İbnü'l-Hâcib, <i>Münteha'l-sül ve'l-emel</i>	Âmidî (ö. 631/1233) <i>el-İhkâm</i> , Râzî, <i>el-Mahsûl</i> , Sadrüşşeria (ö. 747/1346) <i>et-Tavzih'</i> , Teftâzânî, <i>et-Telvih</i> , İcî, <i>Muhtasarü'l-Müntehâ</i> şerhi, Teftâzânî ve Cürcânî, <i>Muhtasarü'l-müntehâ</i> haşiyeleri, Seyfeddin el-Ebherî, Şemseddin el-İsfahânî (ö. 749/1349) ve Kutbüddin eş-Şirâzî'nin (ö. 710/1311) <i>Muhtasarü'l-Müntehâ</i> şerhleri	Pezdevî'nin (ö. 482/1089) usulü, Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330), <i>Keşfü'l-esrâr</i> , Bâbertî, <i>et-Takrîr</i>
Hilaf				Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142), <i>Manzûme</i>
Tefsir	İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), <i>Zâdü'l-mesîr</i> , Vâhidî (ö. 468/1076) <i>el-Vecîz</i> , Râzî, <i>el-Vâzih</i> , <i>Celâleyn</i>	Vâhidî, <i>el-Vasît</i> , Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) tefsiri, Zemahşerî (ö. 538/1144) <i>el-Keşşaf</i> , Kâşî (ö. 736/1335) tefsiri, Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142) <i>et-Teysîr</i> , ve Hindî'nin tefsiri	Vâhidî, <i>el-Basît</i> , Kurtubî'nin (ö. 671/1273) tefsiri, Râzî, <i>Mefâtihu'l-gayb</i>	

Osmanlı Dönemi Enmüzcü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'î'nin Netâyicü'l-Fünûn'u

Tasavvuf			İbnü'l-A-rabî (ö. 638/1240), <i>el-Fütühâtü'l-mekkiyye</i>	Kuşeyrî, <i>er-Risâle</i> , Ebû Tâlib el-Mekkî <i>Kütü'l-kulûb</i>
Rüya Tabiri	Dekkâk, <i>Fevâidü'l-ferâid</i>		Hanbelî, <i>Şerh-i Bedr-i Münir</i> , Ebû Sehl el-Mesihî'nin (ö. 401/1010-11 [?]) telifi, Muhammed b. Kutbüddin İznikî	
Rukye ve Efsun				Fahreddin er-Râzî, <i>es-Sırrü'l-mektûm</i>
Tıp	İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) <i>el-Mûcez</i> , <i>el-Kifâye</i> , <i>Tuhfetü'l-Muhib</i>	İbn Hübel (ö. 610/1213) <i>el-Muhtâr</i> , Mesihî, <i>Mie</i> , İbnü'l-Kuf (ö. 685/1286), <i>eş-Şâfi</i>	<i>Kâmilüs-sınâa/Meelikî</i> , <i>Tezkire-i Sa'diyye</i> , Ebû Ali İbn Sînâ, <i>Kânûn</i> ;	Hacı Paşa, <i>Kânûn</i> , Sedîdî (ö. 744/1344) ve Nefisî'nin (ö. 853/1449) <i>Şerh-i Mucez'leri</i> , Kutbüddin eş-Şîrâzî, <i>Kânûn şerhi</i>
Felâhat				
Nücûm				
Fal				

Bibliyografya

- Akbulut, Didar Ayşe, *The Classification of the Sciences in Nev'i Efendi's Netâyıcı'l Fünun- An Attempt at Contextualization* (yüksek lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2014.
- Alatlı, Alev, *Bize Yön Veren Metinler III: Beylik'ten Cihan Devleti'ne (1299-1606...)*, ed. Ömür Ceylan, Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Altaş, Esref, "Fahreddin er-Râzinin İlimler Ansiklopedisi: *Câmi'u'l-ulûm* ya da *Hadâiku'l-envâr*", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 93-144.
- Âmirî, Ebû'l-Hasan, *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*, nşr. Ahmed Abdülhamîd el-Gurâb, Riyad: Dârü'l-asâle, 1408/1988.
- Arıcı, Mustakim, "Osmanlı İlim Dünyasında İshrâkî Bir Zümreden Söz Etmek Mümkün mü? Osmanlı Ulemasının İshrâkîlik Tasavvuru Üzerine Bir Tahlil", *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/3 (2018): 1-48.
- Arıcı, Mustakim, "Temel Problemler Ekseninde Tasnifü'l-ulûm ve Enmüzeci'l-ulûm Literatürleri", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 13-61.
- Arıcı, Mustakim, *İnsan ve Toplum: Taşkoprîzâde'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, Ankara: Nobel, 2016.
- Arpaçukuru, Osman, "Nev'i'nin Netâyıcı'l-Fünûn Adlı Kitabında Arap Dili İlimlerine Ait Meseler", *Tekirdağ'da Dini ve Kültürel Hayat*, ed. Hasan Keskin v.dğr., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, s. 67-100.
- Bistâmî, Abdurrahman, *el-Fevâihu'l-miskiyye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 426.
- Cihan, Ahmet Kamil - Salih Yalın, "Mehmed Emin Şirvânî ve *el-Fevâidu'l-Hâkânîyye'si* Üzerine", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 337-57.
- Çiçek, Mehmet, "Mehmed Şah Fenârî ve *Enmüzeci'l-Ulûm'u*", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 239-76.
- Endress, Gerhard, "The Cycle of Knowledge: Intellectual Traditions and Encyclopedias of the Rational Sciences in Arabic Islamic Hellenism", *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, Leiden-Boston: Brill, 2006, s. 103-33.
- Ertuğrul, Ali, "Şemseddin Âmulî ve İlimler Ansiklopedisi Eseri: *Nefâisü'l-fünûn fî arâisi'l-uyûn*", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 167-98.
- Fazhoğlu, İhsan, "İthaftan Enmüzece Fetih'ten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) - Bildiriler—*, ed. Tefvik Yücedoğru v.dğr., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 131-63.
- Fazhoğlu, İhsan, "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî", *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2017): 1-68.
- Fazhoğlu, İhsan, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri", s. 151-84.
- Fazhoğlu, Şükran, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12 (2008): 593-610.
- Fleischer, Cornell, "Learning and Sovereignty in Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4), Volume I, Essays*, ed. Gülru Necipoğlu v.dğr., Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 155-60.
- Gardiner, Noah, "Books on Occult Sciences", *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4), Volume I, Essays*, ed. Gülru Necipoğlu v.dğr., Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 735-65.
- Gutas, Dimitri, "The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism", *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress, Leiden-Boston: Brill, 2006, s. 91-101.

- İbn Sinâ, *Fi Aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*, nşr. Emin Hindiyiye, *Tis'u resâil* içinde, Kahire: Matbaatü'l-Hindiyye, 1908, s. 104-19.
- İlhan, Nadir, *Nev'î Efendi: Netâyicü'l-fünûn ve Mehâsinü'l-mütûn: Giriş-Metin-Dizinler* (yüksek lisans tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1992.
- Karakoç, Haşim, *Kadı Beyzavi ve Nizamü't-Tevârih'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili* (yüksek lisans tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 1998.
- Kaya, Veysel, "Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2016): 187-216.
- Kocatürk, Olcay, *Nev'î'nin Şiirinde İlim: 'Netâyicü'l-Fünûn' Merkezli Bir İnceleme*, (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.
- Koçinkağ, Mansur, "Kadı Beyzâvi'nin Ta'rifâtü'l-ulûm'unda İlimler", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 145-66.
- Konuksever, Serpil Koç, "İnceleme", Şükrullah Şirvânî, *Riyâzu'l-kulûb* içinde, haz. Serpil Koç Konuksever, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019, s. 15-59.
- Mehmed Şah Fenârî, *Ünmüzcü'l-ulûm*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3677, vr. 1^b-155^a.
- el-Menhecü'l-malûm fi ünmüzcü'l-ulûm*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizade, nr. 434, vr. 1^b-89^b.
- Molla Lutfi, *Hâşiyetü'l-Hâşiyetü'l-Metâli'*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1223.
- Molla, Kemal Faruk, "Mehmed Şah Fenârî'nin Enmüzcü'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18 (2005): 245-73.
- Muslihuddin-i Lârî, *Ünmüzcü'l-ulûm*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2145.
- Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6768.
- Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 330.
- Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1208.
- Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1947.
- Nev'î, *İlimlerin Özü: Netâyic el-Fünûn*, haz. Ömer Tolgay, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Okur, Hüseyin, "Nev'î'nin (Yahya b. Pir Ali) *Netâyicü'l-fünûn* Adlı Eserindeki Fıkah ve Usûl-i Fıkah Dair Değerlendirmeleri", *Tekirdağ'da Dini ve Kültürel Hayat*, ed. Hasan Keskin v.dğr., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, s. 206-21.
- Pourjavady, Reza, "Muşlih Al-Din Al-Lârî and His Samples of the Sciences", *Oriens*, 42/3-4 (2014): 292-322.
- Procházká-Eisl, Gisela v.dğr., *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times Volume II "The Yield of the Disciplines and the Merits of the Texts": Nev'î Efendi's Encyclopedia Netâyic el-Fünûn*, I-II, Cambridge: Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2015.
- Risâle fi Fünûn-i Müteaddide*, Ankara: Milli Ktp., nr. 06 Hk 2823, vr. 1^b-52^b.
- Risâle min ulûmi'l-muhtelifetü*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4083.
- Risâle müştemile alâ iddeti ebhâs*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 422, vr. 1^b-21^b.
- Riyâzî, Muhammed b. Mustafa, *Sahâifü'l-letâif fi envâi'l-ulûm ve't-tevârih*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4130, vr. 1^b-172^a.
- Şen, Ahmet Tunç, "Authoring and Publishing in the Age of Manuscripts: The Columbia University Copy of an Ottoman Compendium of Sciences with Marginal Glossing", *Philological Encounters*, 5/3-4 (2020): 353-77.
- Şenel, Cahid, "İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâsıd*'da İlimler Sınıflandırması", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 199-238.
- Şirvânî, Şükrullah, *Riyâzu'l-kulûb*, haz. Serpil Koç Konuksever, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985.
- Tekin, Kenan, *Reforming Categories of Science and Religion in the Late Ottoman Empire* (doktora tezi), Columbia Üniversitesi, New York, 2016.

- Toksöz, "Tarsûsi ve *Enmüzcü'l-ulûm li erbâbi'l-fuhûm'u*", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 403-14.
- Tolgay, Ömer, *Netayic el-Fünûn ve XVI. Yüzyıl Türk Düşüncesi* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.
- Top, Yılmaz, "Hikâye-i Beşir ü Şadân'ın Kaynağı ve Türk Edebiyatında Ele Alınışı," *Beşir-Name: Manzume-i Beşir ü Şeh Şadan*, İstanbul: Hiperyayın, 2020, s. 19-35.
- Turgut, Ali Kürşat, "İlimlerden Örnekler: Devvânî'nin *Enmüzcü'l-ulûm'u*", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 297-320.
- Türker, Ömer, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 63-92.
- Unan, Fahri, "XVI. Yüzyıl Ulemâsından Nev'î Efendi'ye Göre Osmanlılarda İlim ve Âlim Anlayışı", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler*, haz. Alâaddin Aköz v.dğr., Konya: Selçuk Üniversitesi, 2000, s. 257-66.
- Yağmur, Ömer, "Abdurrahmân el-Bistâmî ve XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi: Tercüme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye", *Turkish Studies*, 4/3 (2009): 2247-63.
- Yağmur, Ömer, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâ'ihü'l-miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye: Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi* (yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Yevâkitü'l-ulûm*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4352, vr. 1^b-131^a

Enumerating Sciences in the Ottoman Period Genre of *Unmüzaj al-'ulûm* and *Nev'î's Netâyicü'l-fünûn*

Extended Summary

Islamic intellectual history includes a few genres that introduce sciences, such as the genres of classification of sciences, ordering sciences, and sampling sciences (*unmüzaj al-'ulûm*). In this paper, I study this last genre particularly in the Ottoman period (1300-1600), investigating the presumed classification of sciences in their enumeration and their order. Conducting research in Turkish libraries including Süleymaniye manuscript library, I have identified eleven works in this genre written during that period. In rough chronological order, they are (1) *al-Ithâfu s-Sulaymânî fi l-'ahdi l-Urkhânî* which is attributed to Dawûd al-Qaysarî, (2) *Unmüzaj al-'ulûm* of Mehmed Şah Fenârî, (3) *Sahâifu l-latâ'if fi anwâ'i l-'ulûm wa t-tawârih* of a certain Riyâdî, (4) *Riyâdu l-qulûb* of Şükrullah Şirvânî, (5) an anonymous *Risâla mushtamila 'alâ 'iddat abhâth*, dedicated to Sultan Selim I, (6) *Unmüzaj al-'ulûm* of Muslih al-Dîn al-Lârî, (7) *Risâla fi funûn al-muta'addida*, by a student of al-Lârî, (8) *al-Manhaju l-ma'lûm fi unmüzaji l-'ulûm* by another anonymous author, which I believe was dedicated to Murad III, (9) *Risâla min 'ulûmi l-mukhtalifa* of an unknown author, which also was dedicated to Murad III, (10) *Unmüzaj al-funûn fi l-ma'arifi l-'amma* of Sîpâhîzâde Mehmed Bursevî, and (11) *Netâyicü'l-fünûn* of Yahya Nev'î.

Out of these eleven works, only Nev'î's *Netâyicü'l-Fünûn* was written in Turkish. The rest were written in Arabic with the exception of *Sahâifu l-latâ'if* and *Riyâdu l-qulûb*, which were written in Persian. By far Nev'î's *Netâyicü'l-fünûn* is the most popular work considering the number of manuscript copies. While majority of these *unmüzajs* are preserved in a rare copy or a few copies, there are dozens of copies *Netâyicü'l-fünûn*'s

manuscripts in Turkish libraries alone. Hence, I have brought this work to the fore-front while comparing the order of sciences in the genre of *unmüzaj al-'ulûm*.

The sciences sampled or summarized in the Ottoman period genre of *unmüzaj al-'ulûm* are generally enumerated per a common classification of science in the postclassical Islamic intellectual history, and that is their division into traditional (religious) sciences, rational (philosophical) sciences, and literary sciences (sciences of language). In majority of these works, religious sciences are enumerated first, followed by rational sciences. However, Nev'î's *Netâyicü'l-fünûn* provides a reverse order, beginning with philosophical sciences, and then enumerating religious sciences, which are followed by subbranches of natural philosophy such as astrology, agriculture, and divination. Nev'î's inclusion of such occult sciences is strange considering that majority of the works I introduced do not contain such sciences at all (e.g., *Ithâf, Risâla mushtamila, Lârî's Unmüzaj*, his student's *Risâla fi funûn*, and Sîpâhîzâde's *Unmüzaj*). I argue that Nev'î's preference is due to his sources (*Yevâkitu'l-ulûm, Fevâihu'l-miskiyye*, and *Miftâhu's-sa'âde*) which also include occult sciences, his audience, and his interest in Sufism, as shared by the authors (Bistâmî and Taşkôprîzâde) of his sources as well.

Considering that almost all of the above-mentioned works were either dedicated to an Ottoman Sultan or a member of the ruling class, I infer that the *unmüzaj al-'ulûm* genre was particularly propitious for seeking patronage as it allowed authors to showcase their expertise in a variety of fields by writing one book or treatise. This genre also served as a tool for demonstrating one's knowledge to colleagues particularly if in a foreign land, as noted by other scholars as well. Lârî's *Unmüzaj*, and *al-Manhajju l-ma'lûm* indicate this because Lârî wrote his work after leaving India and arriving in Istanbul, while the author of *al-Manhaj* (who I believe came to Istanbul from Aleppo) emphasizes his solutions to controversial or difficult problems, showing that he intended to demonstrate his authority in the sampled sciences. As Nev'î does not claim to have resolved any controversial issue and rather indicates that he merely reports from other books, his *Netâyicü'l-fünûn* can be seen as an attempt to get a promotion by composition.

All in all, looking at the eleven works in the genre of *unmüzaj al-'ulûm*, we can see a sharp rise in the number of works in this genre during the latter half of sixteenth century, which I believe might be due to scholarly mobility brought about by political tensions with the Safavids or the growing Ottoman domains in the first half of that century which included the Arab provinces. It is likely that some of the unknown Arabic treatises that were dedicated to sixteenth century Ottoman Sultans belonged to scholars who came to Istanbul looking for jobs as they seem to take the learned class as their audience. This diverges sharply from Nev'î's work who seems to be interested in entertaining as much as informing by his selection of peculiar issues.

Key words: *Unmüzaj al-'ulûm*, Enumeration of sciences, Ottoman intellectual history, Nev'î, *Netâyicü'l-fünûn*